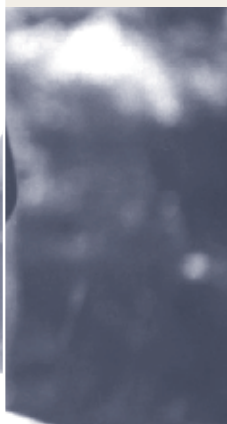

Оценка на положението в страната
и стратегическите насоки на
Ромския образователен фонд

Подобряване на образованието на ромите в България

Подобряване образованието на ромите в България

Оценка на положението в страната
и стратегическите насоки на Ромския образователен фонд

Copyright © Roma Education Fund, 2007

All rights reserved

ISBN: 978-963-9832-03-9

Този доклад излиза на английски и български език

Дизайн и предпечат: Иштван Феньвеш

Съдържание

Предговор	5
Благодарности.....	6
Резюме	7
Данни за страната	12
Политическо, икономическо и социално положение.....	15
Образователна система.....	22
Преглед на правителствените и партньорските дейности	47
Програмата на РОФ в България	52
Библиография.....	59
Приложение А.....	63
Приложение В	68
Приложение С.....	71

Предговор

Този документ е част от поредица доклади на Ромския образователен фонд (REF) за отделните страни. Той се стреми да представи анализ на образователните системи и протичащите реформи в образованието – от гледна точка на включването на ромските деца – в страните на Десетилетието на ромското включване. Документът също така прави преглед на различните програми и дейности, осъществявани от REF от неговото създаване през 2005, и подчертава тематичните и програмните области, върху които REF планира да се съсредоточи през идните три години. REF се надява, че този документ ще се окаже полезен инструмент за:

7

- ⇒ Отговорни лица, разработващи на стратегии, които се стремят да усъвършенстват образователните стратегии, насочени към преодоляване на разликата в образователните постижения на роми и нероми.
- ⇒ Представители на гражданското общество, желаещи да повишат ефективността на образователните си програми чрез по-доброто им обвързване с цялостната образователна реформа в страната си.
- ⇒ Цялата донорска общност, която има нужда от по-добро разбиране на ситуацията, в която ромските деца се намират, за да може да идентифицира ниши, в които подкрепата и участието ѝ биха били най-потребни и ценни.
- ⇒ REF, който се нуждае от дефиниране на областите на стратегически промени, върху които да се съсредоточи.

Информацията, представена в документа, е обсъдена с представители на правителството и гражданското общество посредством различни консултативни срещи, за да се гарантира, че документът ще отрази действителното положение и ще даде възможни препоръки. Този документ отразява ситуацията в момента, в който е бил изготвен. В много страни протичат сравнително бързи промени и REF планира да актуализира периодично оценката си за тях.

Благодарности

Редактори на поредицата са Тюнде Ковач-Церович, Роджър Гроу и Александър Марк. Те разработиха модела за проучванията, осъществиха общо ръководство в процеса на подготовка и се грижиха за вътрешното единство и свързаност на документите в поредицата.

8

Основни автори на този документ са Елена Марушиакова и Веселин Попов (Етнографски институт с музей към БАН) и Тюнде Ковач-Церович, подпомогнати от Румян Русинов, Роджър Гроу, Вивиен Гюрис, Драгица Павлович и Александър Марк.

1. Резюме

Политически, икономически и социален контекст

9

България е страна с брутен национален приход на глава от населението равен на 3450 щатски долара през 2005 г. (БНП е определен чрез метода Atlas). През последните няколко години България постигна впечатляващ напредък към дългосрочна стабилност и постоянен растеж. България успешно приключи преговорите с ЕС през на 15 юни 2004 г., а членството ѝ в ЕС започна с дата 1 януари 2007 г.

Въпреки положителните си постижения като цяло, България продължава да бъде една от най-бедните страни в Централна и Източна Европа. Все още niskият доход на глава от населението отразява значителни пробойни в инвестирането, производителността, функционирането на пазарите, както и – въпреки множеството скоросни подобрения – най-общо качеството на управлението и институционните рамки.¹

България има население от около 7,9 млн. души, в това число около 750 000 турци, приблизително около 700 000 до 800 000 роми, както и няколко други етнически групи с по-малка численост. През 2006 г. 13,4% от населението на България живееше под чертата на бедността. Според Световната банка, дори при резките промени в дохода от средата на 90-те, бедността си остава неизменен проблем за голяма част от ромите в страната.²

През последното десетилетие на миналия век България направи важни крачки по пътя към включването на ромите и като цяло установи позитивна законова рамка за малцинствата. Основният държавен документ, определящ политиката спрямо ромите, е “Рамковата програма за равнопранно интегриране на ромите в българското общество”, одобрена през 1999 г. За изпълнението на Рамковата програма бе приет цял пакет от съпътстващи документи. Отново в рамките на Десетилетието на ромското включване България разработи “План за действие за Десетилетието (Decade Action Plan) 2005-2015”. На общо ниво, повечето от тези документи са във взаимно съгласие, но на равнище на конкретните планове за осъществяване се появяват различия. България проявява активност в осъществяването на целите на Десетилетието, като става домакин на официалното откриване през февруари 2005 г. и поема домакинството на самото Десетилетие през 2006 г.

Законът за антидискриминация³ бе приет през 2003 г. и влезе в сила от 1 януари 2004 г. През юни 2005 г., непосредствено преди новите парламентарни избори, бе създадена Комисия по антидискриминацията. Отново през 2003 г. Народното събрание прие специален Закон за омбудсмана.

Въз основа на тези два закона вече са предприети някои сериозни действия относно дискриминацията срещу ромите в България, в това число поредица от съдебни дела срещу училищната сегрегация и отказите за наемане на роми на свободни работни места.

¹ Източник: *World Bank Bulgaria Country Brief 2006*.

² <http://www.worldbank.bg/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/BULGARIAEXTN/0,menuPK:305448~pagePK:43~piPK:407~theSitePK:305439,00.html>.

³ ДВ бр. 86/2003.

Образование

Образователната система в България е в преход от повече от десет години. В този процес структурите се променяха и с положителен, и с отрицателен резултат върху ромското население.

Първоначалният достъп на ромските деца до основно образование в България е сравнително висок. Ромските деца могат да се възползват от безплатно предоставени учебници и стипендии. В сферата на образователната политика са налице няколко документи и закони, отнасящи се до подобряването на образованието на ромите. Доста голям брой роми работят на различни нива в българската образователна публична администрация.

10

Въпреки тези положителни тенденции, крайният образователен резултат оставя ромите далеч зад мнозинството. Достъпът на ромите до предучилищно образование е ограничен. Много са показателите, извяващи ниското качество на полученото от ромските деца образование, особено в ключово важните първи училищни години. Сегрегацията е основен проблем, допринасящ заедно с други проблеми на качеството за високите равнища на отпадане от училище и извънредно ниския дял записани за по-нататъшно обучение.

Основните пречки за подобряване на образованието на ромите в България включват следното:

1. Конкретни пречки при записването:

- ⇒ Достъпът до незадължително предучилищно образование (детска градина) като цяло е невъзможен за ромските деца поради изискваната такса, която много ромски семейства не могат да си позволят. При това броят места в тези предучилищни учебни заведения е ограничен, а тяхната политика е да се дава предимство на децата на работещи родители. Вследствие на това мнозинството от ромските деца са изключени от този вид образование.
- ⇒ Дори достъпът до едногодишното задължително предучилищно образование често е невъзможен за ромските деца най-вече поради ограниченията в наличното учебно пространство.
- ⇒ Ниското качество на образованието, получено от учениците-роми на по-ниските нива на системата, създава пречки за преминаването на ромчетата на по-високи нива на образователната система. Като цяло липсва подкрепа, в това число финансова, за учениците, готвещи се за кандидатстване в гимназии и университети.

2. Сегрегирано образование:

- ⇒ Системата на така наречените “цигански училища” с предимно или само ромски деца създава ненормална образователна среда, а с това и ниско качество на образованието. На много ромчета просто не се разрешава да се записват в обичайните български училища и вместо това те биват пренасочени към претърпаните “цигански училища”.
- ⇒ В случаите, когато ученици все пак биват преместени от сегрегирано “циганско училище” в обикновено училище, често възникват нови проблеми. Десегрегацията може да бъде придружена от протести на родители нероми и на раздразнени социални прослойки ако: процедурата не включва участие на родителите и общността, ромските деца не получават адекватен избор на училища, няма широко разпределение на ромчета в различните училища и паралелки, не се осигурява предварителна подкрепа на нуждаещи се семейства, допълнителни учебни часове за ромските деца, информационни кампании и т. н. Затова прехвърлянето на ромски деца в обикновени училища изиква цялостна национална десегрегационна политика и програма за действия.

⇒ Образование в специални училища. Въпреки, че новата политика на МОН подкрепя редуцирането на специалните училища, процесът е бавен и все още мнозинството от децата в специалните училища са роми или от ромски произход. Много от тях биват записвани от родителите си не поради умствени дефекти, а заради предимства като безплатната храна и дрехи.

3. Образование за възрастни. Образованието за възрастни и професионалното квалифициране са достъпни понастоящем само в рамките на проекти. Опитът обаче от повечето от тези програми не е положителен. Тези проекти не успяха да подобрят нито равнището на образованието на участниците-роми, нито вероятността те да бъдат наети на работа, защото не отразяваха реалните потребности нито на трудовия пазар, нито на образователната система.

11

Дейности на REF в България през 2005-2006 г.

До февруари 2007 г. REF получи 72 предложения за проекти от България, въз основа на които бяха одобрени 19 проекта и отпуснати около 1,5 млн. евро.

REF започна дейността си в България, като пое известен брой проекти от Институт "Отворено общество" Будапеща. Тези проекти бяха насочени към училищната десегрегация, подпомагане на децата да се интегрират в десегрегирани училища извън махалите, предоставяне на извънучилищна подкрепа за деца и работа с техните родители с цел подпомагане на установяването на по-добри отношения с училищата на децата им и повишаване на родителската мотивация. REF продължава да финансира тези проекти за училищната 2006-2007 г.

За да се увеличи участието на местните власти в процеса на десегрегация, REF финансира проект на Консорциума, представляван от Фондация "Равен достъп", в подкрепа на приемането на образователни планове за действие в шестте общини, в които течаха проектите за десегрегация. Този проект бе твърде успешен и произведе пет плана за действие, всички с финансови ангажименти от общинския бюджет за изпълнението им.

REF подкрепи и проект за подобряване на достъпа на роми в университетите и увеличаване на участието им в научните изследвания. Проектът се управлява от Консорциум, представляван от Студентско общество за развитие на межкултурния диалог (СОРМД). Проектът осигурява научно ръководство и стипендии, финансира малки изследователски проекти на роми студенти и укрепва център за ромски изследвания и професионално ориентиране.

REF подкрепя, също така, институционализирането на мултикултурното образование и педагогика за учители, училищни директори, помощник-учители, общински и НПО служители, свързани с ромското образование. В допълнение на това, REF осигурява подкрепа за пилотирането на модел за образование за възрастни, който би могъл да бъде използван при разработката на адекватни политики от МОН, и за изследване на нагласите на родители роми и техните общности към образованието.

Освен това REF финансира, чрез Европейския център за правата на ромите, проект за повишаване на политическата приемливост на антидискриминационно законодателство в България. Този проект съчетава лобиране в политическите партии с провеждането на поредица изследвания, които да покажат ползата от ромското образование за цялото общество.

Стратегически насоки за бъдещите дейности на REF в България

В общата стратегическа рамка на REF за подобряване на образователните резултати на ромите в България бъдещите дейности на REF ще бъдат групирани около следните проектни теми:

1. Сътрудничество и подкрепа за ромската общност и неправителствените организации чрез следните евентуални дейности:
 - ⇒ Подкрепа за родители роми и общностни лидери в идентифицирането и участието в ключови образователни проблеми.
 - ⇒ Подкрепа на ромски неправителствени организации за обвързането им с образователна дейност с цел сътрудничество и укрепване на тяхната организационна и мрежова структура и капацитет; за да се идентифицират потенциалните ефекти върху образователната политика и да се смекчат рисковете; да се подобри изпълнението на проектите; да се подходи по-ефективно към използването на европейски и други фондове; да се гарантира включването на по-малки, изолирани НПО.

2. Подкрепа за дейността на образователните власти чрез следните евентуални дейности:
 - ⇒ Разработване на устойчиви модели за десегрегиране на всички “цигански” училища.
 - ⇒ Увеличаване на записването на ромски деца в предучилищно образование.
 - ⇒ Намаляване на отпадналите в пети до осми клас и увеличаване на броя преминали в средни и висши учебни заведения.
 - ⇒ Идентифициране и провеждане на устойчиви подходи към преквалифицирането и обучението за възрастни.
 - ⇒ Изграждане на всеобхватна и надеждна система за събиране на данни.

3. Участие в разработването на образователна политика от властите чрез следните евентуални дейности:
 - ⇒ Ангажиране с процеса на децентрализация за изграждане на капацитета на местната власт и обвързането им с образованието на ромите.
 - ⇒ Преглед и засилване на стратегическата рамка по въпросите на ромското образование, в това число десегрегация.

Краткосрочните стратегически приоритети на REF за подкрепа на проекти в България са следните:

- ⇒ Ускоряване на провеждането на десеграционната кампания въз основа на оценката на текущи и минали проекти, с акцент върху подхода, включващ ангажиране на родителите и общността. Популяризиране на този подход сред ключови партньори, особено ЕС.
- ⇒ Преминаване на дейността на национално ниво за постигане на висок брой записани за предучилищна и “общозадължителна” детска градина за ромските деца.
- ⇒ Предоставяне на “подкрепящи пакети” за ромските деца, включващи индивидуално ръководство (менторство), допълнителни уроци, извънкласна дейност и материали, свързани с конкретните класове и потребности.
- ⇒ Увеличаване на способността на ромските общности за достъп до фондовете на ЕС и тяхната ефективна употреба.

- ⇒ Организиране на медийни кампании и други комуникационни дейности за повишаване на съзнанието относно нуждата от десегрегация и другите инициативи в подкрепа на ромите.

Стратегическите цели на REF в България, свързани с анализа и изследванията на образователните политики, са следните:

- ⇒ Разработка на сравнителен анализ на качеството на образованието в сегрегирани и интегрирани обикновени училища, с употреба както на количествени показатели, така и на експертни оценки.
- ⇒ Оценяване на десегрегационните проекти за определяне на онези техни позитивни елементи, които имат най-голям потенциал да преминат от местно на национално ниво.
- ⇒ Предоставяне на стратегически консултации относно децентрализацията, в това число разработката и прилагането на система за финансиране *per capita*.
- ⇒ Провеждане на проучване на финансовите стимули, свързани с премахването на образователната пропаст между роми и нероми.
- ⇒ Спомагане за идентифицирането на връзките между политиките на социално подпомагане и образователните цели.
- ⇒ Работа за по-голяма гъвкавост на учебните програми и свързаните с това промени в начина на изпитване, консултации за “дружелюбни” учебници и учебни материали.

2. Данни за страната

14

Според последното преброяване, направено през март 2001 г., България разполага с население от 7 928 901 души с етнически състав от 6 655 210 българи, 746 664 турци, 370 908 роми и няколко по-малки етнически групи, наброяващи от 15 000 до 1 000 души, в т. ч. руснаци, арменци, власи, гърци и др. При същото преброяване 327 882 души са заявили ромския като майчин език. Освен мнозинството от около 6,5 млн. православни християни, в България има и почти 1 милион мюсюлмани. Грамотността сред възрастните е определена на 98%.

Брутният национален продукт на България възлиза на 24,1 млрд. щатски долара, а брутният национален доход на глава от населението е 2 740 щ. д. Страната притежава обещаваща финансова стабилност със среден стопански растеж от 4% от 2000 г. насам.

Индексът на ООН за развитието на човешкия ресурс (The United Nations Human Development Index), който сравнява страните според средната продължителност на живота, образованието и реалните доходи, поставя България на 55-то място от 177.

България е най-бързо остаряващата страна в Европа. Прогнозира се над -15% от населението за периода 2000-2025 според популационните прогнози на Световната банка (World Bank Population Projections).

Ромското население в България

Обявеният в преброяването от 2001 г. брой на ромите в България е само приблизителен. Поради една или друга причина много роми избират да не заявяват ромската си идентичност, поради което преброяването далеч не отразява истинската им численост. Причините за това включват йерархичната структура на ромската етническа идентичност, явлението “предпочитана етническа идентичност” и често пъти неподходящите статистически методи, използвани при изучаване на ромите.⁴ Действителният брой хора от ромски произход в България според различните оценки е около 700 000-800 000 души, или около 10% от населението на страната.

В около една четвърт от ромските семейства в България ромският е първи език (т. е. езикът, на който проговарят децата), в около една трета първият език е турски, а в останалите български. (За тези българоезични роми ромския, турския или румънския е “втори” език) Освен тези категории, има много семейства, в които децата проговарят успоредно на два езика, напр. ромски и български, румънски и български и т. н. Някои семейства практикуват даже триезицието (трилингвизъм) – напр. едновременното третиране на турски, ромски и български като първи езици.

Като цяло всички налични статистически данни трябва да се вземат само като приблизителни показатели заради оправданото съмнение в точността им. Никой статистически източник не дава данни за ромското население в страната като цяло. Всички данни за равнище на бедност, условия на живот, здравословно състояние, образователно равнище и т. н. покриват само част от ромите на България – вероятно само най-уязвимия и най-видим сегмент от популацията, концентриран в компактни, сегрегирани селища.

⁴ За сравнение на данни, събрани по различни методи, виж Таблица в Приложение В.

Бедност, неравенство и дискриминация. Показатели за бедност

През 2006 г. 13,4% от населението на България живее под чертата на бедността, а през 2003 г. безработицата е 11,5%. Ромското население е най-уязвимата група и по двата измерителя.

Според републиканско проучване на домакинствата през 2003 г. домакинствата на етническите малцинства и по-специално ромските са изправени пред значително по-висок риск от бедност от тези на етническите⁵ българи. Според доклад на Световната банка за 1999 г. 25% от бедните в България принадлежат било на турското, било на ромското малцинство, а две трети от тези бедни са от ромски етнически произход. Същият доклад отбелязва, че бедността сред ромите в България е 84.3%.⁶ (Виж също Таблици 2, 3 и 4 в Приложение В).

15

Трудова заетост

Значителен дял от ромите, регистрирани в бюрата по труда, са трайно безработни, т. е. за повече от една година. Безработицата сред ромското население достига 70% през 2001 г. според Световната банка.⁷ Други източници дават различни данни: изследването на Програмата за развитие на ООН (ПРООН), озаглавено *Avoiding the Dependency Trap* (2004) говори за 80% безработица на ромите в България според самоописанието на респондентите и 50% според пошироката дефиниция на Международната организация на труда. Една година по-късно същият авторски колектив от ПРООН публикува доклада *Faces of Poverty, Faces of Hope*, според който безработицата сред ромите е 56%. И в двата случая изследванията не вземат предвид заетостта в "сенчестата" икономика, нито доходите от трудовата миграция, получени чрез нелегална или частично легализирана заетост в чужбина. По възрастови групи ромската безработица е, както следва: 15-24 г. – 57%; 25-54 г. – 31%; над 55 г. – 26%.⁸ (Виж Таблица 4 в Приложение В).

Недостатъчните възможности за заетост и липсата на пазарни ниши за ромите понастоящем създават огромни проблеми за икономиката. След смяната на режима през есента на 1989 г. България навлезе в дълъг период на социален и стопански преход, придружен с дълбоки промени в цялата икономика. Мнозинството роми изгубиха постоянната си неквалифицирана работа в промишлеността, услугите и селското стопанство и бяха принудени да търсят нови и различни жизнени стратегии. Много роми също така бяха ударени от промяната на собствеността върху земята чрез реституция и ликвидиране на АПК. Селското ромско население, непритежаващо земя, се оказа без средства за съществуване. Повечето роми започнаха да работят постоянно или сезонно в "сенчестата" икономика и като наемни работници в селското стопанство. В последните години ромите, заети в тези видове трудова дейност, намериха подобна работа зад граница, в съседните страни.

⁵ Национален Статистически Институт (НСИ), Multi-Topic Household Survey, Multi-Topic Household Survey, 2003.

⁶ Световна банка, Доклад No. 84, Bulgaria: Poverty during the Transition, 7 юни 1999.

⁷ Данни на Световната банка.

⁸ ПРООН, *Faces of Poverty, Faces of Hope*, 2005.

Жилища

Условията на живот на ромите са разнообразни. Някои притежават собствени къщи, други живеят в апартаменти, някои живеят в отделни ромски селски и градски квартали, а в най-лошите случаи роми живеят във временни незаконни жилища в най-големите градове. Един от специфичните проблеми за значителна част от ромите в България е неуреденият статут и липсата на инфраструктура в отделните ромски махали.

Здраве

16

В сравнение със средните показатели за страната, тези за здравното състояние на ромското население са се влошили сериозно. Данните от представителното изследване на социологическа агенция „Факт Маркетинг“ от декември 2001 г. разкриват най-сериозния практически проблем на ромите в областта на здравеопазването: около 17% на ромските домакинства в България нямат семеен/личен лекар, което означава, че те са извън здравната система.

3. Политическо, икономическо и социално положение

Управленска структура, мандати и финанси

България е парламентарна република. Сегашното правителство встъпи в длъжност през август 2005 г. То представлява коалиция между осемпартийната Коалиция за България (включваща БСП, партия "Рома", Движение за социален хуманизъм, Зелена партия на България, Комунистическа партия на България и още три партии), НДСВ и ДПС. Коалиция за България, начело с БСП, е най-крупната политическа групировка, с 82 депутати след спечелването на 30,95% от гласоподавателите. НДСВ е на второ място с 19,88 от вота, пред ДПС, получили 12,81%. Следват ги коалиция "Атака" с 8,14%, СДС с 7,68%, ДСБ с 6,44% и БНС с 5,19%.

Народното събрание се състои от 240 депутати. Мандатът му е 4 години. Депутатите се избират чрез пряко гласуване за 4-годишен срок чрез пропорционална система. Народното събрание избира временни и постоянни комисии, в които участват депутати. То приема закони, решения, декларации и изявления. Всеки негов член и членовете на Министерския съвет имат право да внасят проектозакони. Проектозаконът за държавния бюджет се изготвя и внася от МС.

Правителството (Министерският съвет) е основно тяло на изпълнителната власт и се оглавява от министър-председателя. МС ръководи вътрешната и външната политика на държавата, осигурява обществения ред и националната сигурност и упражнява контрол върху публичната администрация и военните сили.

Регионална политическа структура

Територията на България е разделена на 28 области, които нямат истински независима администрация.⁹ Областната администрация само представлява националното правителство на територията на областта и се грижи за съответствието между националните и местните интереси. Областният управител е подпомаган от областната администрация и се назначава от МС.

Общината е основна административна териториална единица, в която се осъществява местното самоуправление. В България има 273 общини. Орган на местното самоуправление в общината е Общинският съвет, избран с мандат от 4 години. Кметът е изпълнителният орган на общината. Общината има независим бюджет и своя собственост. Последните местни избори в България се проведеха през есента на 2003 г. Следващите ще бъдат през есента на 2007 г.

⁹ Областите са следните: София-град, София-окръг, Пловдив, Хасково, Варна, Бургас, Русе, Ловеч, Монтана, Видин, Враца, Перник, Кюстендил, Благоевград, Плевен, Пазарджик, Смолян, Кърджали, Ямбол, Габрово, Велико Търново, Стара Загора, Сливен, Търговище, Разград, Шумен, Добрич и Силистра.

В контекста на членството на България в ЕС политическите сили дискутират нова концепция за децентрализация, при която регионите ще станат по-автономни административни и финансови единици. Тази дискусия обаче още не е породила ясно очертани варианти за избор, нито определени решения.

Държавни финанси

Отговорността за бюджетното планиране се носи от Министерство на финансите и БНБ. Международният валутен фонд асистира при договарянето на параметрите на бюджета. На финалния етап държавният бюджет се обсъжда и одобрява от парламента.

България използва и финанси на Европейската общност – от ФАР, САПАРД и ИСПА – за подготовката си към присъединяването, фокусирана върху приоритетите на асоциирано партньорство.

За 2000-2004 г. общата финансова помощ за България възлиза на около 178 млн. евро годишно от ФАР, 57,6 млн. от САПАРД и между 93 и 127 млн. от ИСПА.

Приблизителният обем финанси, вливани годишно в България за ромите, е около 2-3 млн. евро от всички дарители през последните няколко години. Не е лесно обаче да се повдигне въпросът за бюджетните дялове за ромите, нито да се постигне промяна в разпределението на държавния бюджет за финансиране на Плана за действие по Десетилетието на ромите, защото не е налице нито механизъм за това, нито силно ромско лоби.

Ромското представителство в правителството и парламента

В България са регистрирани 26 ромски политически партии. През последните избори повечето от тях влязоха в коалиции с различни други политически сили. Сред малкото ромски партии, участвали независимо в изборите, единствено Политическо движение "Евророма" постигна относително значими резултати: 45 637 гласа. Тази цифра представлява 1,25% от общия вот, но минималната подкрепа за влизане на една партия в парламента е 4%.

В сегашното Народно събрание има само един депутат, който е етнически ром, докато в предишното имаше двама. В момента двама роми са заместник-министри в кабинета. Ромски експерти има и в други ведомства: трима в МОН, един в Министерство на културата и един в Министерство на труда и социалната политика. Роми биват временно назначавани и като експерти в държавните администрации в рамките на различните проекти на Световната банка и ФАР.

Повече са ромските представители на местно ниво и в местните публични администрации. Понастоящем има около 140-160 роми общински съветници, избрани с листи на различни ромски партии или на основни политически сили. Около 80-100 роми са назначени на работа в местното управление, предимно като експерти.

Отговорности по ромските въпроси и Десетилетието

Административните отговорности по ромските въпроси са съсредоточени в Националния съвет за сътрудничество по етническите и демографските въпроси (НССЕДВ)¹⁰ към МС. Значението на този орган нарасна рязко през 2001 г., след като България започна процеса на присъединяване към ЕС. Председателят на НССЕДВ е зам. министър-председател и министър на на държавната политика при бедствия и аварии. НССЕДВ е консултативен и координативен орган в подкрепа на МС при изпълнението на държавната политика по етническите и демографските въпроси. Той подпомага сътрудничеството и координацията между държавните органи и организациите на гражданското общество, работещи в областта на междуетническите отношения и/или демографското развитие. Той има правото да дава предложения на МС и след одобрението им да наблюдава, анализира и координира приетите мерки.

19

Заедно с гражданско сдружение „Парламент Рома“ НССЕДВ започна участие в координирането, разпределянето и контрола на предприсъединителните фондове и особено програмите по ФАР, заделени за проекти по ромската интеграция.

През 2005 г. в рамките на НССЕДВ бе създадена специална Дирекция по етническите и демографските въпроси. Пак през 2005 г. НССЕДВ получи нови функции. Дирекцията има специален отдел за ромска интеграция, в който е назначен само един ром. Въпреки високия статут изглежда, че ролята на Дирекцията спрямо ромските въпроси е предимно символична. Дирекцията организира и координира обмяната на информация между заинтересованите страни.

На регионално ниво има регионални съвети за сътрудничество по етническите и демографските въпроси, председателствани от областния управител.

Основният държавен документ, определящ политиката спрямо ромите, е “Рамковата програма за равно интегриране на ромите в българското общество”, одобрена през 1999 г. За осъществяването ѝ е приет цял пакет документи, в това число: План за действие за осъществяване на Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество (2003-2004); Национален план за 2004 г. за преодоляване на бедността и социалната изолация; Национален план за действие по осъществяването на Стратегията за образователната интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (2004/5-2008/9); Националният план за заетостта за 2004 г., както и доклади и прогнози за показателите за финансирането на образованието и програмите за грамотност и професионална квалификация. Освен това в рамките на Десетилетието на ромското включване България разработи “План за действие за Десетилетието 2005-2015.” На общо ниво повечето от тези документи са във взаимно съгласие, но на равнището на конкретните планове за осъществяване се проявяват различия.

На 2 февруари 2005 г. София бе домакин на официалното откриване на Десетилетието на ромското включване.

¹⁰ Понастоящем в НССЕДВ има представители на неправителствения сектор, в това число 18 ромски НПО.

Статут спрямо ключовите международни и регионални партньори

България е пълноправен член на много международни организации, в т. ч. Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа, НАТО и Съвета на Европа.

ЕС и България официално приключиха присъединителните преговори през декември 2004 г. Договорът за присъединяване бе подписан от държавите-членки на ЕС и България в Люксембург на 25 април 2005 г., а самото присъединяване бе обявено на 1 януари 2007 г.

Политическа опозиция и отношението ѝ към ромските въпроси

20

Политическата опозиция в България включва дясно ориентирания СДС, който бе воден от бившата първа дипломатка Надежда Михайлова, докато бившият президент Петър Стоянов пое ръководството след изборите през 2005 г., и Демократи за силна България (ДСБ), отцепили се от СДС след изборите и ръководени от бившия министър-председател Иван Костов. След изборите през 2005 г. СДС има 20 депутати, а ДСБ – 17.

Като цяло българската политическа опозиция няма програма за ромите, нито интерес към ромските въпроси. Изключение са националистките партии, които често използват антиромска популистка реторика. Такова е националисткото движение “Атака”, появило се на последните избори и получило 22 места в парламента.

Антидискриминационно законодателство

Законът за защита срещу дискриминацията¹¹ бе приет през 2003 г. и влезе в сила от 1 януари 2004 г. През юни 2005 г., точно преди новите парламентарни избори, бе създадена Комисия за защита от дискриминация.

Пак през 2003 г. Народното събрание прие специален Закон за омбудсмана. Подобно на Закона за защита срещу дискриминацията, законът за омбудсмана се изгълнява бавно. Първият български парламентарен омбудсман бе избран от Народното събрание едва през април 2005 г., а през март 2006 г. бяха приети допълнителни конституционни промени, правещи възможно институцията омбудсман да започне да функционира.

Въз основа на тези две нови разпоредби вече започнаха някои сериозни действия във връзка с дискриминацията спрямо ромите в България, което се прояви в области като образованието и трудовата сфера. Примерите включват редица съдебни дела срещу училищната сегрегация и отказите да се наемат роми на свободни работни места. Делата бяха инициирани от Фондация “Романи Бах” в съвместен проект с Европейския център за правата на ромите. Очаква се за в бъдеще проследяването и въздействието върху дискриминацията срещу ромите да бъде осъществявано много по-точно от преди. Особено важен ефект ще имат делата срещу училищна сегрегация, когато ромите са сегрегирани в отделни класове или директорите на обикновени училища отказват да записват ромчета, делата срещу откази да се наемат роми на работа (най-разпространените) и неотпускането на индивидуални стопански микрокредити на роми, които бяха широко рекламирани от правителството през 2001-2005 г.

¹¹ ДВ, бр. 86/2003.

Гражданско общество

Традиционна, историческа и езикова структура на ромската общност

Ромите в България биват класифицирани като “междугрупова етническа общност”. Подобно на ромите по света, тези в България не са единна и еднородна общност. Те принадлежат към множество вътрешни подразделения – отделни групи, метагрупови обединения и субгрупови подразделения. Различните групи роми в България могат да бъдат класифицирани по различни критерии, формиращи тяхната идентичност, като език или диалект, начин на живот, типични професии или граници на ендогамията. Разпределението на ромите по територията на страната е сравнително равномерно, както може да се види от данните за отделните административни единици.

21

Най-многобройната и разнообразна ромска общност е метагруповата общност на така наречените Йерлии (Jerlii). Те водят уседнал живот в страната отпреди векове и говорят различни диалекти на ромския език. Едни роми от тази метагруповата общност говорят само български, други само турски, а трети – ромски или използват два езика, турски и ромски. Общността Йерлии е разделена на две основни подразделения: Дасикане Рома (български роми, т. е. християни) и Хорахане Рома (турски роми, т. е. мюсюлмани). Вътре в тези основни подразделения съществуват повече или по-малко запазени ендогамни групи. Има също така големи ромски общности, в които груповите граници са почти изчезнали, както и подгрупите вътре в рамките на по-големите общности на Дасикане или Хорахане Рома. Като цяло Дасикане Рома живеят главно в Западна България, докато Хорахане Рома са предимно в Източна. Друго голямо подразделение на ромски общности сега е част от Йерлийската общност: то включва общностите на така наречените Влахоря, Влахички или Лахо, слели се на много места с основните групови общности на Дасикане и Хорахане Рома.

Втората основна метагрупа на ромската общност в България е твърде различимо отделна от останалите роми. Тази група, наречена Кардараши/Калдараши, са бивши номади. Те са строго ендогамни в рамките на тяхната метагруповата общност и често предпочитат да се раграничават от другите роми. Близко до тях е ендогамната група на тракийските Калайджии, които езиково принадлежат към общността на Влахоря и все още водят полуномадско съществуване.

Третата основна метагруповата ромска общност в България е Рударите/Лударите. Те говорят румънски диалект и в миналото са били предимно номади. Общността има две подразделения: Лингурари и Урсари.

В повечето случаи Йерлиите и Рударите живеят компактно, в отделни квартали на селата и градовете, докато Кардарашите и Калайджиите живеят най-често разпръснати сред околното население.

Структура на ромското гражданско общество

След края на комунистическия режим бързо започнаха да се развиват ромски НПО. От 1989 г. насам са регистрирани около 600 такива; много от тях са разработили и разработват проекти от различен мащаб в разнообразни сфери. Финансирането на тези НПО идва от различни донори, пряко или чрез посреднически организации. Повечето неправителствени активисти произлизат от различни субгрупи на трайно уседналите роми. Другите подразделения на ромската общност в България стоят почти изцяло извън развитието на гражданското общество.

След началото на присъединителния процес повечето традиционни донори започнаха да напускат България и българският неправителствен сектор навлезе в период на преход към нови обстоятелства и нови средства за финансиране. В течение на дълго време ключовият фактор в гражданското общество и отношенията с ромите бе Фондация “Отворено общество” – България, която действаше най-вече през своите програми, насочени към ромите и гражданското общество. Днес, поради промените във политиката и финансирането на Институт “Отворено общество” – София, тази роля е почти изчезнала. Институт “Отворено общество” – Будапеща, чрез различните си програми и предимно Програмата за ромско участие, бе мощен инструмент за подкрепа на ромското движение за гражданско общество, но и неговата роля намалява. В миналото значителна подкрепа за ромското движение идваше и от важни донори като Обединени холандски фондации, програмата “Матра Кап”, фондация “Чарлз Стюарт Мотт”, USAID, Демократичната комисията към Посолството на САЩ и др.

Днес ключовите актьори са променени. Освен REF, значима роля в България започна да играе ЕС, най-вече с програмите по ФАР.¹² Тези промени обаче доведоха до оставането на повечето ромски НПО без финансиране. Изглежда, че не повече от 20-25 от тези организации успяха да станат устойчиви.

Политическа структура на ромската общност

Опитите на ромските НПО да излязат на политическата сцена нямат голям успех въпреки усилията, насочени към политическото обучение и различните форми на политическо стажуване.

Ромското участие в политическия живот се осъществява по два взаимосвързани начина: в рамките на основни политически партии и в партии, означени като ромски, които често са в коалиция с други партии. Относително популярни про-ромски партии са Партия “Рома”, Политическо движение “Евророма”, Партия “Свободна България”, Съюз за демократично развитие, Партия “Осми април”, Партия “Демократичен конгрес”, Партия “Родолубие”, Партия “Родолубие 2000”, Партия “Бъдеще” и др.

Други ключови актьори в гражданското общество и връзката им с ромите

Развитието на неправителствения сектор в България започна в началото на 90-те и стигна върха си в средата на десетилетието. От началото на съществуването на гражданското общество проблемите на малцинствата и особено ромите са сред главните приоритети. Издаденият през 1995 г. справочник “Неправителствени организации в България” включва общо 467 организации, като над една четвърт от тях посочват правата на малцинствата като свой приоритет. Според информация, предоставена от Асоциацията на българските фондации и сдружения през 1997 г., през тази година над 1200 организации са възнамерявали да работят с малцинства, което означава най-вече роми.

През този период проектите на неправителствения сектор повече или по-малко се насочват към различни проблеми на ромското образование като разпределение на помощи за ученици, обучение на помощник-учители и различни курсове по интеркултурно и мултикултурно обучение за учители. В тази сфера проекти имаха няколко организации, в т. ч. БХК, Фондация

¹² Подробности виж в глава 4.

“Междуетническа инициатива за човешки права”, Международният център за изследвания на малцинствата и междукултурните взаимоотношения и Фондация “Междукултурен диалог”. Но повечето от тези проекти бяха само епизодични дейности на различни организации.

Сред най-амбициозните проекти в областта на ромското образование бяха двете програми на мрежата на Фондация “Отворено общество”. В средата на 90-те бе създаден Център “Отворено образование”. В регионални поделения в страната Центърът организира обучения за учители по интеркултурно и мултикултурно образование. С подобна републиканска мрежа бе развита програмата “Стъпка по стъпка”, насочена към детските градини и началните училища. Тя реализира значително число проекти, но от мрежата оцеля единствено фондацията “Стъпка по стъпка – България”, която предлага ограничен кръг дейности.

4. Образователна система

Управленска структура

24

МОН отговаря за администрирането и координацията на цялата образователна система от предучилищно до университетско ниво, както за общо, така и за професионално образование и обучение. То има четирима зам. министри, отговорни за различни подразделения на образованието. При сегашното правителство представител на ДПС отговаря за “образователната среда, образователната интеграция на малцинствата и социалния диалог”. В МОН работят трима роми. Създава се нов Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства: набирането на кадри започна през лятото на 2006 г., но реалната работа предстои. В допълнение към това действа Консултативен съвет по образованието на децата и учениците от етническите малцинства¹³ към МОН, предназначен да бъде тинк-танк в областта на образованието на етническите малцинства. Като постоянен съвещателен орган той съветва министъра на образованието по ключови въпроси като развитието и реализацията на национална политика за интеграцията на етнически малцинствени деца и разработката на съответни стратегии и мерки. Сред главните му дейности се предполага да е планирането и осъществяването на процеса на десегрегация.

В момента българската образователна система все още е централизирана. Основната роля на МОН е да определя националните приоритети в образованието и да следи за изпълнението на държавните образователни изисквания (установени чрез закони и други актове) за всички училища – държавни, общински и частни. Държавните изисквания (които се отнасят най-вече до учебното съдържание) засягат нивата на образование, учебните планове и програми. Освен това актове, приети на национално ниво от МОН, определят системата на оценяване, учебниците, материалите, помагалата, дейностите в клас и извънкласната дейност, квалификацията на учителите, работните условия и учителските заплати, материално-техническата база на училищата, здравеопазването в училищата, научно-информационните услуги и училищната инспекция.

Държавните образователни изисквания са основателна работатана Регионалните образователни инспекторати, представляващи административни поделения на МОН. Инспекторатите, налични във всеки от 28-те окръга в България, контролират и ръководят училищната мрежа.

На общинско ниво, в зависимост от броя жители, има отдел “Образование” или старши експерт по образованието в отдел “Хуманитарни дейности”. Тези местни органи контролират и изпълняват бюджета, а Регионалните образователни центрове имат консултативна роля.

В България има три типа училища (според вида финансиране, но не и според дейността): държавни, общински и частни. Повечето училища са общински. Частните се грижат за по-малко от 0,7% от общия брой ученици по данни за учебната 2004-2005 г.

¹³ Създаден през юни 2003 с със Заповед No. Д 09-528 на министъра на образованието и науката.

Държавните училища (предимно гимназии и специални училища) се управляват от МОН. Общински училища и детски градини се откриват, затварят или променят с наредба на министъра на образованието и науката по предложение на общинския съвет. Директорът на държавно училище се назначава от министъра, а на общинско – от председателя на регионалния инспекторат по образованието.

Училищата избират по собствено усмотрение настоятелства, включващи представители на учители и родители. Ролята на училищните настоятели не е управлението на училището или даването на съвети за образователния процес, а да се организират и да търсят финансова подкрепа за допълнителни образователни или извънкласни дейности за учениците, да подобряват училищната база чрез събиране или даряване на средства.

В някои училища има и ученически съвети и парламенти, но те нямат реална роля в управлението. Повечето се създават по различни проекти. Статутът им още не е законово уреден. Но Националната програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006-2015) предвижда създаването на такива ученически организации във всички учебни заведения в страната.

Училищата в България имат ограничена автономия относно учебната програма. По-голямата част от нея е задължителна и се определя от държавните изисквания. Само два-три учебни часа седмично са по избор на учениците. Това е така наречената свободно избираема подготовка, която се осъществява само ако общината одобри допълнителни средства за нея. Учениците могат да избират измежду малък брой задължително избираеми предмети. Извънкласните дейности, основани на потребностите на учениците, изискват допълнително заплащане и се предлагат само при налични ресурси в училището. Ограничената автономия на учителите включва възможността да избират един от три или четири одобрени от МОН учебници.

През пролетта на 2006 г. Народното събрание одобри Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006-2015). Тя предвижда сериозно реструктуриране на регионалните и общински власти в областта на децентрализацията, новдосегашните документи типът, размерът и процесът на децентрализация не е подробно разработен. Тя планира и завършване на основното образование в 7 клас (т. е. една година по-рано). Освен това тя предвижда въвеждането на изпити след 1, 4, 7, 10 и 12 (държавна матура).

Финансиране

Според Конституцията образованието в България е безплатно – с изключение на незадължителното предучилищно образование – и финансирането му е задължение на държавата.

Делът от БНП, използван за образование през 2005 г., е 4,33%.¹⁴ През последните години той бележи слабо повишение: 4% през 2001 г., 4,2% през 2002 г., 4,4% през 2003 г., 4,3% през 2004 г. и 4,3% през 2004.¹⁵ Това обаче не достига равнището от 1990 г. (виж Таблица 1 по-долу).

¹⁴ Данни от: http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2006/02/28/000090341_20060228103723/Rendered/PDF/352030BU0NARreport.pdf
(За минали години виж Таблица 6.)

¹⁵ Данни от: http://www.minfin.government.bg/docs/EDUpercent20reportper_cent2020041.pdf.

Таблица 1: Данни за държавните разходи за образование¹⁶

Държавни разходи за образование (% от БНП), 1990	5.2
Държавни разходи за образование (% от БНП), 2000-2002	3.5
Държавни разходи за образование, предучилищно и начално (% от всички нива), 1990	70.7
Държавни разходи за образование, предучилищно и начално (% от всички нива), 2000-2002	37.2
Държавни разходи за образование, средно (% от всички нива), 2000-2002	46.7
Държавни разходи за образование, висше (% от всички нива), 1990	13.9
Държавни разходи за образование, висше (% от всички нива), 2000-2002	15.8

26

Като цяло финансирането на образованието се отделя от бюджета на МОН и общинските бюджети. Държавните училища се финансират пряко от бюджета на МОН. В някои случаи настоятелствата привличат и частни източници за отделни училища. Училищата могат да привличат фондове и чрез кандидатстване за субсидии – практика, която в България нараства.

До 2007 г. държавните училища се финансираха пряко от държавния бюджет, бидейки включени в бюджета на куриращото ги министерство. Общинските се финансираха от общинския бюджет. За по-голямата част от образованието на ниво община, общинският бюджет получаваше средства от държавния за покриване на “делегирани дейности”. Тези държавно финансирани дейности включват заплати в училища и детски градини, както и материално-техническа поддръжка на училищните сгради и инвентар.

В допълнение към държавното финансиране общините бяха задължени да осигуряват средства за материално-техническа поддръжка на училищата и детските градини, както и за част от учителските заплати. Тези средства, допълващи държавното финансиране, се събират от общинските данъци и такси. Поради регионалните разлики в стопанското развитие общините в България имат нееднаква способност да осигурят приходи на местно ниво. Те имат и различен дял в образователното финансиране от общински такси.

Типичното съотношение между общинско и държавно финансиране на училищата е следното:

Таблица 2. Общинско финансиране на училищата (2001-2005)

Година	Среден дял на общинското финансиране от общия обем на финансовите средства за едно училище (в %)
2001	54.7
2002	57.8
2003	56.6
2004	58
2005	51.8

Източник: Информация от МФ.

¹⁶ Източник: Human Developments Reports 2005, <http://hdr.undp.org/statistics/data/countries.cfm?c=BGR>.

Всеки общински съвет има отдел, отговорен за образованието, който контролира разпределението на бюджетните средства. Като цяло местният бюджет се контролира от финансовия отдел на общинския съвет.

В момента тече реформа на училищното финансиране. Очаква се тя да донесе по-голяма финансова стабилност и независимост за училищата. Процесът е апробиран през последните години в няколко общини с финансиране от държавния "делегиран бюджет", а сега преминава в следваща фаза. От 2007 г. общините ще получават средства по нов начин, изчислено според броя ученици, като се вземе предвид стойността на обучението на един ученик и вида образование. Общините ще получават унифицирана субсидия на брой ученици, включваща поддръжка и учителски заплати. За различните типове общини през 2007 г. ще има различно финансиране на ученик (виж таблицата по-долу).

Това е важна промяна в българската образователна система, като се има предвид и че България е страна с много рязко обезлюдяване. Въвеждането на финансиране на ученик и свързаната с него децентрализация в общинското определяне на ресурси за училищата отваря възможност за увеличаване на записването на ученици, макар и с една уговорка. Новата система ще създаде силен стимул за увеличаване броя ученици в училището, което е в полза на ромите. В същото време ще трябва да се наблюдава и гарантира реалната посещаемост и успехът. Освен това, докато няма пълна независимост на училищата от делегираните бюджети и по-голямо разчитане върху училищния мениджмънт (предвижда се след 2-3 години), общините ще могат да пренасочват средства между училищата в рамките на своята юрисдикция, което отваря възможност за дискриминация срещу училища с голям брой ромски деца. Това създава потребност и възможност за непосредствен мониторинг от роми и про-ромски НПО на общинско ниво.

Таблица 3: финансиране на образованието в различни общини

Група	Вид община	Коефициент
1	над 70 000 д. в общинския център	1
2	гъстота над 60 д./кв.км	1.08
3	гъстота под 60 д./кв.км	1.14
4	в планински район, общ. център под 10 000 д.	1.2

На предучилищно ниво родителите съфинансират незадължителната детска градина чрез такса участие. Размерът ѝ се определя от общинския съвет. Средно той е ок. 20 евро, но е различен в различните общини съгласно Закона за местните данъци и такси. В някои случаи семейството плаща 50% от таксата участие, когато детето е с един родител или семейството изпраща близнаци на предучилищна. Таксата участие се намалява и за второ и трето дете, без да се взема предвид семейният доход. Министерството на труда и социалната политика е в процес на въвеждане на програма "Социално инвестиране в децата", т. е. цялостна система за трансформиране на част от социалните помощи в такси участие за детски градини, учебници, учебни помагала и др.

Редовното училищно образование и една година предучилищно са безплатни, но родителите плащат за допълнителните дейности, незастъпени в задължителните държавни образователни изисквания. Това може да включва допълнително обучение по езици, спортни дейности,

обновяване на инвентара и т. н. Тези средства се събират чрез системата на настоятелствата. Някои училища организират и специални подготвителни курсове за кандидатстване в средни и висши учебни заведения. Тези курсове също не се включват в задължителните държавни изисквания и се плащат от родителите.

Материална база

Българската училищна мрежа се състои от общо 3 680 училища, в т. ч. 466 начални (1-4 клас), 1 940 основни (1-8 клас) и 580 обединени училища (1-12 клас), плюс около 500 професионални училища и 200 училища за деца със специални нужди.¹⁷

Училищната база е публична и е собственост на държавата и общината. Качеството ѝ варира от много лошо до много добро в зависимост от редица обстоятелства като финансовото състояние на общината, наследената база от предишната система, материалното положение на родителите и др. Като цяло обаче материалната база в българските училища е в незадоволително състояние – няма инвестиции в реконструкция, ново обзавеждане и модерни учебни пособия. Само понякога кмет или училищен директор успява да набере средства за покриване на разходи по ремонт, подновяване и оборудване.

Език на обучение

Официален език на обучение в България е български. За разлика от други страни в региона България не организира пълно обучение на малцинствени езици. Членовете на етнически и езикови малцинства имат конституционното право¹⁸ да изучават своя майчин език, но това обучение трябва да допълва цялостното обучение на български. Осъществяването на това конституционно право претърпя няколко промени през последните години.

Законът за народната просвета уточнява, че майчин език може да се изучава в общински училища под закрилата и надзора на държавата. Но въз основа на наредба на МС от 1994-1995¹⁹ изучаването на отделен майчин език стана “свободно избираем предмет” в рамките на общообразователната програма за 1-8 клас. Това значи, че изучаващите майчините езици не получаваха оценки, предметът не влизаше в дипломата за основно образование, а обучението бе допълнение към задължителната програма. След пет години, през 1999 г., с приемането на Закона за степента на образование, общообразователния минимум и учебния план, изучаването на различен майчин език бе включено в “задължително избираемите предмети”. Те се предлагат в допълнение към задължителната учебна програма и се избират от учениците и родителите им. Те допълват задължителното обучение по предметите, определени от закона, и подлежат на формална оценка, която се включва в годишния успех на ученика. Установяването на майчиния език като ЗИП позволи той да се изучава не само в основното училище, но и на гимназиално ниво.

¹⁷ EUMC. Analytical Report PHARE RAXEN_CC. Minority Education. Vienna 2004.

¹⁸ В Конституцията се казва: “Граждани, чийто майчин език не е български, имат правото да изучават и използват собствения си език заедно със задължителното изучаване на български език.”

¹⁹ Заповед No. 183.

Допълнителни подзаконовни актове уреждат хорариума на майчиния език²⁰ – три часа седмично в първи клас, два часа седмично за 2-4 кл. и 3 ч. седмично за 5-8 кл. Други определят минималния брой ученици за изучаване на майчин език като ЗИП²¹ – 11 за общообразователните и 8 за специалните училища. Изискването за брой студенти на учебна група създава сериозни пречки за изучаването на майчин език в училища с малко малцинствени ученици, защото не набират необходимия размер на групата. Обучение по ромски език има само в три училища в Русе, Кюстендил и Шумен.

Образователни цикли, критерии за преминаване в по-горен клас и изпитна система

Българската образователна система спада към континенталната европейска традиция. Училищното образование е задължително за децата от шест-или седемгодишна до 16-годишна възраст (от 1 до 8 клас). За лица над 16-г. възраст има вечерни училища.

Идеята за едногодишно задължително предучилищно образование бе въведена през 1998 г. и влезе в сила през 2003/04 уч. г. То се провежда в подготовителни класове в детските градини или училищата и е безплатно. Освен това часове по български език, основани на специална методология за придобиване на компетентност, са достъпни за деца от 6 г. нагоре, които не владеят добре български и не са посещавали детска градина.

Основното образование е на два етапа: начално от 1 до 4 кл. прогимназиално от 5 до 8 кл. Успешно завършилите първия етап получават свидетелство за завършен четвърти клас. Завършването на основно образование се потвърждава чрез диплома в края на 8 кл.

Средното образование е 4 или 5 г. след основното. Предлага се в три вида училища: обединени или общообразователни средни, профилирани и професионални, които биват технически и професионално-технически. Средното образование води до диплома, удостоверяваща завършването му, а професионалните училища издават удостоверение за професионална квалификация.

През последните няколко години в България тече дискусия за въвеждането на национална матура, която всички ученици да държат преди получаването на диплома за завършено средно образование. Това се оказва един от най-сложните въпроси за българската образователна система. Няколко правителства обявяваха въвеждането на матура, но отлагаха предложението. Въвеждането на задължителна матура, която да се провежда, координира и контролира от национален орган, се предвижда и в новата Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006-2015). Националният център за матурата ще бъде към МОН.

Неуниверситетското образование след средното (т. е. полувисше) като цяло се състои тригодишен курс на обучение, провеждан след завършване на средното образование и даващ специална квалификация в определени области. Тази форма на образование, която завършва с държавен изпит, е на път да бъде отменена от Болонския процес.

Университети, институти и академии дават висше образование. То е под контрола на МОН. Освен държавните има и частни университети. Висшето образование се основава на Закона за висшето образование (1995) и Закона за научните степени и звания (последни промени през

²⁰ Наредба No. 6 of 2001.

²¹ Наредба No. 7 of 2000.

1996). Учебните заведения след средно образование имат академична автономия. Следването във ВУЗ трае поне 4 години и води до бакалавърска степен в много области. Тази степен е създадена със ЗВО 1995 г. Следването за магистър във ВУЗ трае пет години след завършване на средно образование или три семестъра (година и половина) след получаване на бакалавърска степен. Студентите трябва да напишат дипломна работа (магистърска дисертация) и/или да държат държавен изпит за получаване на степен магистър. Третата степен в системата на висшето образование води до титлата доктор. Тя се получава въз основа на изпити, индивидуално изследване и написване и защита на дисертация.

Приемането във ВУЗ се основава на успеха от средното образование и кандидатстудентските изпити. При по-малко търсени специалности или за влизане в частни ВУЗ кандидатите могат да се приемат по документи, като биват степенувани според успеха от дипломата.

Първоначалното образование на учители в България е организирано по два начина. Началните учители се подготвят в 4 университета²² и в някои академии по изкуствата. След 4 или 5 години следване те могат да придобият професионалната квалификация учител. Гимназиалните учители получават професионална квалификация след 4 или 5 години следване във ВУЗ в дадената академична област в някой от университетите или академиите по изкуствата. По време на следването гимназиалните учители получават и специално педагогическо обучение, което включва теоретична и практическа подготовка.

Образованието за учители без откъсване от работа, което е за преквалифициране или постигане на по-висок клас квалификация, се предлага в университетите и в три института за подготовка на учители. Учителската квалификация има пет класа. Това образование не е задължително, получаването на по-висок клас зависи от желанието на съответния училищен директор и възможността на учителя да осигури финансов ресурс за квалификационния курс. Различните курсове и специални видове тренинги, провеждани от неправителствения сектор, не водят до педагогическа правоспособност или специална квалификация. Досега няма признаци, че българската образователна система ще допусне алтернативни форми на образование на учители и/или ще позволи инкорпорирането на нововъведения, породени от НПО и частния сектор. Дори легализирането на дипломите на студенти, завършили частни университети, е твърде проблематично и по тази причина повечето частни университети не предлагат педагогическа правоспособност.

Специални училища

През 1997 в България имаше 299 т. нар. "социално-учебни заведения". Те включваха: 11 изправителни интерната; 25 социално-педагогически интерната; 85 училища за умствено увредени; 4 училища за деца с увреден слух; 2 училища за деца с увредено зрение; 5 училища за деца говорни дефекти; 35 училища за деца със здравни проблеми; 6 санаторни училища; 3 болнични училища; 87 домове за деца и юноши; 2 семейни дома; няколко дома за деца в предучилищна възраст. През 1997 г. тези деца бяха посещавани от 27 148 деца. Няма данни за точния брой ромски деца в тези училища, но като цяло се казва, че те съставляват около две трети от контингента.

Редът на записване в специалните училища е различен според вида училище. Така например за изпращане на дете в училище за деца инвалиди се иска медицинско заключение, поделенията

²² Това са: СУ "Св. Климент Охридски", ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", Шуменски университет, ПУ "Паисий Хилендарски".

на МВР вземат решения за изпращане на делинквентите в изправително училище, а за определяне дали едно дете е умствено непълноценно, се провежда тестиране. Три са институциите, ангажирани в процеса на записването на децата в училища за деца с умствена инвалидност: Централна експертномедицинска консултативна комисия, Централна диагностична комисия към МОН и екипи за комплексна педагогическа оценка в регионалните дирекции по образованието. Тези последни екипи имат последната дума в решаването дали детето да бъде записано в такова училище. Системата на тестиране бе критикувана неведнъж от различни институции и организации,²³ но процедурите на записване още не са претърпели съществени промени.

Начините за финансиране на специалните училища са подобни на тези за държавните училища: те получават 100% подкрепа чрез съответните ведомства. Като допълнителна подкрепа за родителите специалните училища осигуряват също така храна и дрехи за учениците.

Понастоящем има тенденция към драстична редукция на броя на специалните училища и интернати. Очаква се повечето от тях да бъдат закрити като част от усилията на България да изпълни изискванията за членство в ЕС.

В тази насока Рамковата програма за равно интегриране на ромите в българското общество от 1999 г. призова към “премахване на практиката да се изпращат нормални ромски деца в специални училища за умствено изоставащи”. Въпреки това реформите в тази сфера започнаха едва две години по-късно. Първо, достъпът до специални училища бе сведен до случаите, когато “всички възможности за обучение и образование в обикновени детски градини и училища са били изчерпани”.²⁴ По-късно, през 2003 г., бяха приети промени в Правилника за прилагане на Закона за народната просвета, като усилие да се приспособи системата на обикновените училища към потребностите на децата с дефекти в развитието, за да могат тези деца да получат образование заедно с връстниците си. Промененият Правилник изисква детските градини, училищата и помощните звена, както и финансиращите ги институции, да “създадат обстановка на подкрепа за интегрирано образование и обучение на деца и ученици със специални образователни потребности и/или хронични заболявания”. Правилникът не закрива специалните училища за деца със специални потребности, но пряко изисква записването в такива училища да бъде разглеждано от специални комисии, когато всички възможности за интегрирано образование са били изчерпани, и то по изрична писмена молба от родителите.

Според изследване на БХК от 2002 г. поне 51% от децата в специалните училища са роми.²⁵ Едно по-скорошно изследване на Държавната агенция за защита на детето (декември 2004 г.) сочи, че дялът на децата етнически българи в специалните училища е 42,5%, а останалите са от малцинствата, в т. ч. роми, турци и т. н.²⁶ В някои специални училища дялът на ромите достига 90-100%.

През 2005 бе съобщено, че броят на специалните училища и записаните в тях деца е намалял с около една трета, и този процес продължава успешно. Все още обаче е налице загриженост,²⁷ че процесът на закриване на училища за умствено изостанали напредва бавно и че намаляващият брой деца в тях се дължи повече на демографските промени в страната,

²³ Виж: Комисия на Европейската общност. Периодичен доклад на Комисията за напредъка на България по присъединяването, Брюксел, 13 октомври 1999.

²⁴ Наредба No. 6, издадена през 2002 г. от МО.

²⁵ Български Хелзински Комитет (БХК), Специалните училища в България, София, 2002, стр. 7.

²⁶ Държавна агенция за закрила на детето (ДАЗД), “Правото на образование на децата със специални образователни потребности”, бюлетин на ДАЗД, No 2/2005, стр. 81.

²⁷ В това число едно изявление на Националната агенция за защита на детето (2005).

отколкото на държавната политика. Броят на този тип училища намаля от 76 през 2000 г. до 72 през 2005 г., а броят обслужвани от тях деца за същия период спадна от 9 581 на 7 996.²⁸

Социална помощ за учаци

Университетите имат система на отпускане на стипендии; средствата за тях са част от държавната субсидия, която ВУЗ получава от бюджета. Стипендиите в университетите зависят от наличните средства във ВУЗ и от съчетание на два критерия: доход на родителите и академичен успех на студента. Размерът на стипендиите е от 50 до 120 лв.²⁹ Има и ограничен брой специални стипендии с по-голям размер, напр. за получилите академични награди, победителите в международни олимпиади и др. Частните университети имат собствени системи на стипендиране, но стипендиантските им програми като цяло са слаби.

На ниво основно и средно образование МОН поддържа фондове за персонални стипендии за надарени деца и дава средства за деца с хронични здравни проблеми и специални потребности.³⁰

Тези разпоредби обаче не се основават директно на социалните нужди, така че повечето учаци роми остават без финансова помощ.

Като допълнителен механизъм за социална подкрепа МОН осигурява безплатни учебници, наръчници и помагала за всички ученици от първи до четвърти клас в страната.³¹ Те се плащат от Министерството и се разпределят по училищата според получените от него поръчки. Освен това социално слабите ученици от 1 до 8 клас също получават безплатни учебници и помагала. В момента се обсъжда безплатното предоставяне на учебници за всички деца от 5 до 8 клас.

В съгласие с програмата “Социално инвестиране в децата” и последните промени в Правилника за приложение на Закона за социалното подпомагане от 2006 г. социална подкрепа може да бъде отпусната чрез:

- ⇒ частично или пълно изплащане на таксите за учебното заведение, посещавано от детето, в това число покриване на разходите за храна в училищните и обществени столове;

²⁸ Източник: НСИ, Образованието в България – 2005, стр. 47.

Данните на НСИ за училищата за умствено увредени деца показват процес на намаляване на училищата със специално образование:

Учебна година	Общ брой специални училища (училища за умствено увредени)	Общ брой записани ученици в тях
2000-2001	76	9,581
2001-2002	76	9,489
2002-2003	75	9,193
2003-2004	73	8,655
2004-2005	72	7,996

²⁹ Едно евро се равнява приблизително на 1,96 лв.

³⁰ Закон за народната просвета, чл. 44(2).

³¹ Тази разпоредба влезе в сила с промените в Наредба No. 104 2003 на МС.

⇒ закупуване на хранителни продукти, дрехи, обувки, училищни аксесоари и др.³² Гарантираният минимален доход и детските надбавки се използват за пряко покриване на разходи в интерес на детето в случай, че социалният работник установи, че родителите не използват получените средства в полза на детето.

Макар че тази програма изглежда ефективна в краткосрочен план, налице е голямо безпокойство, че тя може всъщност да отнеме още повече отговорността на “безотговорните” родители и да създаде патерналистичен подход към социалната политика.

Законова уредба

33

Основните законови актове, уреждащи образованието, са Законът за народната просвета и Законът за висшето образование. Според разпоредбите на ЗНП, приет през 1991 г., образованието в страната е светско (чл. 5). Чл. 4 от ЗНП гарантира правото на образование и постоянно повишаване на образованието и квалификацията. Не се допускат никакви ограничения или привилегии, основани на раса, народност, пол, етнически или социален произход, вероизповедание или обществено положение.

В самия край на 2003 г. Народното събрание прие Закона за защита от дискриминация, който гласи в чл. 29:

- ⇒ Министърът на образованието и науката и органите на местното самоуправление вземат необходимите мерки за недопускане на расова сегрегация в учебните заведения.
- ⇒ Директорът на учебното заведение предприема ефективни мерки за предотвратяване на всички форми на дискриминация в учебното заведение от членове на преподавателския или административния персонал и от учащите.

През последните години бяха приети няколко законодателни инструмента за развитието на частния образователен сектор. Така напр. Наредбата за частните училища на МОНТ (днес МОН) изисква създаването на необходимите условия и предпоставки за развитието на система от частни училища. Позицията на министерството, че частните училища в контекста на променящите се икономически, политически, социални и културни реалности в страната имат своето място в системата на формалното образование. Те представляват допълнителна възможност за упражняването на конституционното право на всеки гражданин свободно да избира типа училище и формата на образование.

Нова структура на висшето образование влезе в сила от края на 1995 г. със Закона за висшето образование, приет от Народното събрание. Според глава 10 на ЗВО се създава Национална агенция за оценяване и акредитация на висшите учебни заведения, за да допринесе за разработването и прилагането на критерии и норми за оценяване на различните учебни заведения. Законът за академичната автономия гласи, че всички университети и ВУЗ определят независимо всички въпроси, свързани с техните учебни програми, структура, преподавателска и изследователска дейност, квалифициране и издаване на дипломи. Всички тези промени са в рамките на Болонския процес на реформа във висшето образование.

³² Правилник за приложението на Закона за социалното подпомагане, чл. 25(2), изм. ДВ 54/06.

През 1995 г. бе приета Наредба за единните държавни норми за висшето образование на учителите.³³ Наредбата установява задължителни форми за практическо обучение на бъдещите учители и за гарантиране на минималното равнище на тяхната преподавателска компетентност, и урежда педагогическите и методически елементи в учебните планове за подготовка на учители.

През пролетта на 2006 г. Народното събрание прие Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006-2015).

34

Състояние на образователната система: ключови показатели

Таблица 4: Основни показатели за учебната 2005/06 г.:

Ниво на образование	Предучилищно	начално (1-4 клас)	Основно (5-8 клас)	Средно (9-12 клас)	Висше
Персонал	19 254	17 668	26 844	34 372	23 933
Брой учащи	206 243	273 045	295 160	367 350	243 464
Брой деца във випуск	Ок. 50 000	Ок. 65-70 000	Ок. 70-75 000	Ок. 85-90 000	Ок. 40 000
Брой заведения	3,331	Общо за трите нива – 2 577 училища в различни съчетания			53
Съотношение учители-ученици	Средно 1/10	Средно (1-8 кл.) 1/8,5		Средно (9-12 кл.) 1/11,5	средно 1/10
Процент завършили		Ок. 100%	Ок. 75-80%	Ок. 90-95%	Ок. 10%
Процент отпаднали		Ок. 1%	Ок. 15-20%	Ок. 5-6%	
Средно разходи на ученик	Няма общ стандарт	Няма общ стандарт ³⁵	Няма общ стандарт	Няма общ стандарт	Няма общ стандарт
Брутен коефициент на записване (%)		Ок. 100% 99.4% ^a през 2001	Ок. 90-95%	Ок. 80-85% 89.4% ^a in 1998	

³³ Наредба No. 12 на МС.

³⁴ Макар че "разходи на учащ" не е приет показател за образователните финанси в България, някои даннин съществуват. Според Наредба No. 21 от 19 януари 2006 г. на МОН разходът за един учащ е 146,50 лв. Към това се добавят 14 лв., ако училището се отоплява с нефта, а за училищата с под 100 ученици сумата е 1 820 годишно. Стандартът за задължителното едногодишно предучилищно образование за поддържане на мат. база е 169,40 на учащ. Подобни стандарти са посочени за различните специални училища, както и за други дейности, делегирани от държавата на общините.

Нетен коефициент на записване (%)	73.7	99.5	84.9	78.0	26.4
% държавни разходи за образование за 2001-2002	37.2			46.7	15.8

- ^a Източник: EFA Global Monitoring Report 2005.
Източник: НСИ – Информация за образователните институции, Учители и ученици съгласно Класификатора за международни стандарти (ISCED-97) – <http://www.nsi.bg/SocialActivities/Edu05.htm>.

35

От тези данни личи, че най-наболеият проблем на българската образователна система е високият дял отпадащи между 5 и 8 клас, което само отчасти се дължи на масовата миграция на семействата, предимно за чужбина. Порасналите деца “в трудоспособна възраст” мигрират заедно с родителите си или отиват при вече мигрирали родители, което изглежда обща тенденция за цяла България. Ромите също са част от тези общи процеси.

Образователни резултати според международни оценки

България участва в Програмата за международно оценяване на ученици (PISA) и в “Тенденциите в международните математически и научни изследвания” (TIMSS),³⁵ двете най-всеобхватни програми за оценяване на постиженията на ученици на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (OECD), достигащи края на задължителното образование. Оценката на PISA бе дадена само за 2000 г. (PISA+), а оценката на TIMSS бе проведена през 1995, 1999 и 2003 г.

Резултатите на българските учаци са обобщени в следните две таблици (Таблицы 5 и 6).

³⁵ Виж: www.pisa.oecd.org.

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J.(2004): TIMSS 2003 International Mathematics Report, Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>).

Martin, M.O., Mullis, I.V.S., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J.(2004): TIMSS 2003 International Science Report, Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>).

Таблица 5: Резултати от PISA 2000 +

Област	България		ОЕСD		Разл. България – ОЕСD
	Средно ³⁶	Средна станд. грешка	Средно	Средна станд. грешка	
Математика	430	5.7	500	0.6	- 70
Четене	430	4.9	500	0.6	- 70
Наука	448	4.6	500	0.6	- 52

36

Таблица 6: Тенденции в резултатите в течение на 8 години: TIMSS 1995, 1999 и 2003

Област	1995		1999		2003		Разлика 2003-1999
	Средно	Средна станд. грешка	Средно	Средна станд. грешка	Средно	Средна станд. грешка	
Математика	527	5.8	511	5,8	476	4.3	- 3
Наука	545	5.2	518	5,4	479	5.2	- 39

Както и в много други държави, учениците в България имат по-високи резултати на TIMSS, отколкото на PISA.³⁷

Резултатите на последния TIMSS по математика са слабо, но статистически значително над международната средна стойност. Резултатите по наука са на средното ниво на всички участващи държави. България показва рязък спад в резултатите и по математика, и по наука през осемгодишния период, покрит от оценяването по TIMSS. Според тези данни положените пред последното десетилетие усилия за образователна реформа в подобряването на постиженията на учениците не са имали голям успех. Има ясни данни, че факторите на социалноикономическото

³⁶ Начинът, по който се излагат резултатите в PISA и TIMSS, е следният: във всяка област на оценяване ученикът получава точки въз основа на трудността на задачите, които е успял да реши или извърши. Скалите са построени така, че средният ученик получава 500 точки, а около две трети от учениците получават между 400 и 600 точки – така че има стандартно отклонение от 200 точки.

³⁷ По-ниската международна средна стойност на TIMSS от тази на PISA отчасти се дължи на по-големият брой участващи в TIMSS слабо развити страни. Друга причина за по-ниската средна стойност на TIMSS е, че извадките в двете изследвания са различни: TIMSS е ориентиран към учащи в края на основното образование, обикновено когато са в подготовка за изпити, докато PISA се насочва към петнадесетгодишни, които често са вече в първата година на гимназията и са донякъде откъснати от оценяваните учебни програми.

положение на ученика³⁸ оказват значително влияние върху успеха. Както в почти всички страни, по-високите нива на образование на родителите са свързани с по-добър успех на ученика. Освен това е налице корелация между резултатите от теста и притежаването на културни и образователни ресурси у дома. Учениците, в чийто дом има повече от 200 книги, получават средно с 61 точки повече от онези без книги у дома, докато притежаването на компютър добавя около 20 точки по математика.

Образователни показатели на ромите

Наличните данни показват, че грамотността сред ромите е с ок. 15-20% по-ниска от тази на мнозинството, не само сред възрастните, но и сред младежите.

Таблица 7: Грамотност по възрастови групи (%):

	15-24	25-34	35-44	≥ 45
Роми	82	87	88	71
Мнозинство	100	100	100	99

Източник: ПРООН 2005.

Освен това, разлики в грамотността по пол се откриват у ромите над 50-годишна възраст, както и в най-младата възрастова група.

³⁸ В TIMSS домашните фактори, влияещи върху успеха, не се комбинират в един индекс за социалноикономически статус. Тяхното влияние върху успеха се оценява поотделно.

Таблица 8: Образователна структура на ромите по пол и възраст (възраст 10+):

	ВЪЗРАСТОВИ ГРУПИ											
	10 – 19			20 – 29			30 – 49			20 +		
	М	Ж	ОБЩО	М	Ж	ОБЩО	М	Ж	ОБЩО	М	Ж	ОБЩО
Общо	42 533											
Общо (%)	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Виспе				0,08%	0,12%	0,10%	0,17%	0,09%	0,13%	0,10%	0,02%	0,06%
Колеж				0,04%	0,18%	0,11%	0,15%	0,16%	0,15%	0,20%	0,10%	0,15%
Средно специално	1,06%	0,67%	0,87%	6,75%	3,25%	5,03%	9,22%	3,78%	6,54%	2,39%	0,66%	1,44%
Средно	0,35%	0,50%	0,42%	2,09%	2,14%	2,12%	1,84%	1,35%	1,60%	0,76%	0,31%	0,51%
Основно	85,14%	83,84%	84,50%	81,61%	81,95%	81,78%	81,06%	82,77%	81,91%	75,42%	58,07%	65,88%
Неграмотни	13,45%	14,99%	14,20%	9,43%	12,36%	10,87%	7,56%	11,85%	9,67%	21,13%	40,83%	31,97%

Източник: НСИ, преброяване на населението, 2001 (март).

Според данните обаче най-голямата разлика се наблюдава в ромското участие в средното образование:

Таблица 9: Разлика в участието на ромите в средното образование

	Дял с най-малкото непълно средно обр., възраст от 12 г. нагоре	Дял ходили поне 4 г. на училище, възраст от 12 г. нагоре
Роми	10	63
Мнозинство	72	96

39

Източник: ПРООН 2005.

Разбивката по класове показва следна тенденция към спад:

Таблица 10: Учаци, класове и отпаднаци (към 9 февруари 2002 г.)

Клас	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	Общо за страната
Брой учаци	85 420	88 264	90 310	98 154	96 201	97 404	94 501	91 238	78 189	85 845	67 210	31 143	4 665	10 075 44
В т. ч. роми	17 579	16 816	15 751	14 187	12 267	9 879	8 361	6 584	1 994	1 500	1 257	280	48	10,6171
Брой класове	4 426	4 567	4 647	4 927	4 458	4 543	4 436	4 344	3 055	3,714	3,003	1,375	206	47,700
В т. ч. с преобладаващ брой роми	769	730	724	648	482	396	364	290	48	31	29	4		4,515
Брой отпаднаци	1,247 3,6%*	1,108 2,3%*	908 1,4%*	936	1,349	1,052	919	741	906	560	309	109	14	10,158
Дял роми от общия брой учаци	20,6	19,1	17,4	14,5	12,8	10,1	8,8	7,2	2,6	1,7	1,9	0,9	1,0	10,5
Брой отпаднаци	1,5	1,3	1,0	1,0	1,4	1,1	1,0	0,8	1,2	0,7	0,5	0,3	0,3	1,0

Източник: Needs Assessment Study.

* Дял отпаднаци от основно образование, започвайки от 2000 г. (източник: EFA Global Monitoring Report 2005)

Размер и същност на ромската сегрегация и бариерите пред записването в училище

41

Като цяло ромските общности имат по-нисък образователен статус в сравнение с мнозинството от населението в страната. Подобна е ситуацията и в другите европейски страни. Някои от причините за тази ситуация включват: разпространени и трайни отрицателни нагласи спрямо ромите в българското общество, често пъти отразени в третирането на ромските деца в българските училища и тенденцията към самоподценяване сред ромчетата; икономическото състояние на страната, което се отразява отрицателно на социалното и икономическо положение на ромското малцинство и затруднява достъпа на децата роми до училище; трудовата миграция на роми родители или цели семейства към по-големите градове или в чужбина; участие на децата в икономическата дейност на семейството; нисък образователен статус на ромите родители. Тези и много други фактори са пречки пред равното образование на ромското малцинство. Влиянието им зависи от конкретната ситуация, т. е. регион, град или село, и т. н., както и социокултурната специфика на всяка една ромска общност.

Но наред с тези по-външни проблеми има и специфични системни бариери, вградени в българската образователна практика. Тези бариери пред ромското образование трябва да бъдат разгледани поотделно:

Специфични бариери пред записването в училище

- ⇒ Достъпът до незадължително предучилищно образование (детска градина) за ромските деца е ограничен, както и за някои неромски. От една страна това се дължи на изискваната такса участие, която е особено висока за по-бедните общини. Общинските власти установяват критериите за допускане до безплатна детска градина според своите възможности, така че бедните общини със значително ромско население не са в състояние да предложат намаление на таксата за незадължителното предучилищно образование дори когато семействата очевидно се нуждаят от това. От друга страна поради липсата на място в детските градини предимство се дава на децата на работещи родители, така че повечето ромски деца са изключени.
- ⇒ При едногодишния задължителен предучилищен период, макар да е безплатен и се изисква за всички деца, все още е налице сериозна бариера пред достъпа: липсата на места. Законът не дава решение на този проблем, но опитът показва, че в някои райони с концентрирано ромско население децата не могат да получат това едногодишно образование поради липса на класни стаи.³⁹ За съжаление по този проблем няма обзорни данни.
- ⇒ Липсата на качествено образование на по-ниските образователни равнища създава по-късни бариери в училищната кариера на детето:
 - влизането в качествени гимназии е състезателно въз основа на среден успех и кандидатски изпит; затова ромите най-често отиват в непривлекателни, неконкурентни

³⁹ Например, според доклада на ромската фондация "Романи бах" тази година повече от 100 деца от кв. Факултета в София не са включени в задължителното едногодишно предучилищно образование. Училището в квартала може да организира само 4 групи за 20 деца всяка, което не е достатъчно.

- училища, или прекъсват образованието си. Няма механизми за оказване на финансова подкрепа на кандидатстващи за гимназии и ВУЗ.
- влизането във ВУЗ също е състезателно въз основа на среден успех и кандидатски изпити. За да могат да вземат изпитите, кандидатите трябва да са завършили елитно средно училище и/или да посещават платени кандидатстудентски курсове. Студентите плащат такси за всеки семестър, тъй че ромите студенти с ниски доходи най-често се оказват в неатрактивни, неконкурентноспособни университети или прекъсват образованието си.

Сегрегирано образование

42

- ⇒ В България най-важният въпрос, конкретно свързан с качеството на образованието на ромските деца, е проблемът за т. нар. “цигански училища”. В тях са записани изцяло или почти изцяло деца роми, а учебните условия и качеството на образованието в тях са значително по-лоши от другите училища в България. Точният брой “цигански училища” е неясен, тъй като повечето изследвания по темата използват неподходящи методи като набирание на данни чрез кореспонденция с местните инспекторати. В тези изследвания също така няма дефиниция за “ромско или циганско училище”: селските училища с преобладаващ брой ученици роми не са непременно сегрегирани “цигански училища”, ако повечето жители на селото са роми. Едно от изследванията⁴⁰ установява, че има ок. 106 “цигански училища”. (Виж таблицата за разпределението на българските училища с ромско участие, близко до 100%, по региони в Приложение С.)
- ⇒ “Циганските училища” бяха построени през 40-те и 50-те г. на миналия век, а в отделни махали дори по-късно. На времето си те имаха положително влияние върху образованието на ромите. Постепенно обаче качеството на образованието в тези училища спадна драстично. През 70-те и 80-те г. политиката бе да се събират всички ромски деца в цигански училища. Някои от тях получиха специалния статут на основни, като специализираното трудово обучение изместваше общообразователната програма. Според един доклад на МОН през 1991 е имало 31 такива училища с 17 800 деца и други 77, евфемистично дефинирани като “училища за деца с по-нисък уровень на жизнен стил и култура”. През 1992 специалният статут на трудовите училища бе отменен от МОН, а учебната програма се изравни с тази на другите училища. Образователната среда обаче, която определя по-ниското качество на образование в тези училища, остава неизменна и до днес. През първите няколко години след промените държавните институции избягваха да заемат позиция по въпроса, позовавайки се на тогавашния териториален принцип на разпределение на ученици в квартални училища. Този принцип вече не е задължителен, но отмяната му в началото на 90-те не промени съществуващата сегрегация.
- ⇒ Дори днес много ромски деца още нямат право да влизат в български училища. В много случаи, дори ако българското и циганското училище са едно до друго, а българското е полупразно, ромите отиват в претъпканото циганско училище. Основните извинения за незаписването на ромски деца в обикновени български училища са:
 - Има структурни ограничения, произтичащи от настоящата система на финансиране, основана на избираем брой класове и учители. Директорите на обикновените училища

⁴⁰ Според данни, публикувани в: Нунев, Й. (2002), “Анализ на настоящия статус на училищата със записани роми”: *Стратегии за политика в науката и образованието*, Специално издание, стр. 110-144.

поддържат броя ученици в разрешения минимум, вместо максимум, и отказват допълнителни ученици дори с повода, че нямало места.

- Училищата използват като взаимозаменяеми два критерия за записване на ученици: отменената вече политика на териториалност и новата, която дава по-голям избор на училища. Училищата се опитват да отхвърлят ромите според обстоятелствата. Ромските деца могат да не бъдат допуснати до обикновени училища, защото не живеят наблизо, а свободните места се пазят за записвания в последния момент на живеещи наблизо деца. От друга страна училищата могат да интензифицират нови инициативи като преподаване на чужди езици, специални спортни дейности или програми по изкуствата, за да привлекат българчета от далечни места. Тогава пък училищата избягват записването на местни ромски деца, твърдейки, че могат да приемат само посещавали особени детски градини, предучилищни курсове, провеждани само в даденото училище, и пр.
- Административни ограничения: ромите често не успяват да изгълнят навреме изискванията за записване, защото имат повече трудности при събирането на необходими документи като акт за раждане, медицинско, писмена молба за записване и т. н. Затова те се записват в последната минута там, където ги приемат.

Дори в случаи, когато учениците наистина биват преместени от сегрегирано “циганско училище” в българско, често пъти възникват още проблеми. Ако процесът не включва ромски организации и не е подкрепен с допълнителни дейности като предлагане на адекватен избор на училища, равно разпределение на ромски деца в различни училища и паралелки, предварителна помощ за семействата, допълнително обучение за ромчетата, информационни кампании и т. н., то той може да бъде придружен с протести на родителите българи. Това стана напр. в Ямбол през есента на 1999 г. Или пък зле проведената “интеграция” може да доведе до сегрегация на ромчетата в отделни паралелки в същото училище.⁴¹ Очевидно простото преместване на децата не замества сериозния процес на десегрегация.

Новата Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006-2015) предвижда затварянето на “непълните училища и паралелки”, което ще води до значително увеличение на сливането на училища и трансфер на деца. Отначало това ще става по селата в региони с извънредно нисък брой деца; достъпът до отдалечените училища ще става с осигурен транспорт. Макар точните дати да не са определени, процесът вече е започнал на някои места. Понастоящем МОН разработва програма, финансирана чрез гаранционен фонд, която да облекчи отрицателния ефект от затварянето на училища, което включва осигуряване на транспорт и дейности в подкрепа за родителите, както и приспособяване на училищни сгради. Докато подробностите се изясняват, сериозната сума от близо 40 млн. лв. е заделена в бюджета за 2007 г. Това е възможност опитът на базираните в НПО десегрегационни проекти да насочат властите към болезнените проблеми, за да се гарантира най-добро използване на ресурсите.

⁴¹ Пример отскоро: през 2006 г. в Симеоновград две “непълни училища” бяха обединени поради липса на деца, но само механически. Двете сгради си останаха, както преди, и сегрегацията на децата си остана същата, само че ръководството стана едно и на хартия това бе “смесено”, “десегрегирано” училище.

Обучение в специални училища

Мнозинството деца в специални училища са от малцинства. Повечето са от ромски произход,⁴² макар че много от тях заявяват и втора идентичност. Икономическата криза, засегнала някои слоеве на ромското общество, често води до това родители временно да оставят деца в държавен дом без отказ от родителски права. Тези деца получават специално образование. В други случаи нормални, здрави ромчета отиват в училища за умствено увредени деца, където получават безплатна храна и дрехи.⁴³ Заради тези практики повечето ромчета отиват в специални училища само по родителска молба и не преминават през законната процедура за прием.

Макар че новата политика на МОН подкрепя редуцирането на специалните училища, този процес още върви крайно бавно, и няколко поколения ромски деца са заплашени от обучение в тях.

44

Образование “Втори шанс”

Пред образованието за възрастни също стоят сериозни бариери при записването поради лошото държавно субсидиране. Понастоящем образованието за възрастни е достъпно предимно на проектна основа. За съжаление опитът с повечето такива програми не е положителен: те не повишиха нито образователното ниво, нито вероятността за наемане на работа на ромите, най-вече защото не бяха съгласувани с реалните потребности на пазара на труда и на образователната система. В резултат на това бяха обучени шивачки, фризьорки и т. н., без обаче да има предварителни проучвания за възможността на тяхното пласиране на трудовия пазар. Подобно недоглеждане се случи и вътре в системата на образованието – с ромите помощник-учители. Различни неправителствени проекти, в това число два по ФАР, подготвиха ок. 500 роми за пом. учители. В момента само 8 от завършилите образование по тези проекти работят – трима на общински щат и петима в НПО. Проблемът бе, че длъжностните характеристики нямаха връзка с изискванията на българската образователна система. Въпреки този очевиден дефект все още се изпълняват проекти за обучение на помощник-учители за ромски деца.

Програмите за ограмотяване са малко по-различен случай. Те имат потенциал реално да увеличат ромския шанс за намиране на работа. Но програмите за неграмотни роми не помагат никому да достигне конкурентноспособност, равна на тази на другите безработни с подобни знания и умения. През 2006 г. Министерство на труда и социалната политика чрез Агенцията по заетостта започна ограмотителна програма конкретно за възрастни роми. През 2006 г. се предполагаше да бъдат обучени 2 500 лица, а бюджетната субсидия е 1,6 млн. лв. Резултатите на тази програма подлежат на щателен мониторинг.

⁴² Според МОН относителният дял на роми ученици, насочени към “специализираните” училища или учещи по “специални” програми, след удостоверяване на неспособността им да се справят с обичайната учебна програма, е извънредно висок. Както вече бе отбелязано, няма точни данни колко от децата в тези училища са роми, защото данни за етническата принадлежност на такива ученици не се събират. Оценката е въз основа на визуална инспекция, която не взема предвид самосъзнанието на ученика. Повечето получаващи специално образование са от ромски произход, но могат да се смятат за турци, българи или румънци.

⁴³ Това явление се наблюдава и напр. в Чехия, Унгария, Сърбия.

Качествена оценка на образователната система⁴⁴

Образователната система в България е в постоянен процес на трансформация от 1989 г., а през последните години тежат опити за справяне с изискванията на ЕС. Детайлната качествена оценка е в Приложение А.

Училищно ръководство

Училищният мениджмънт и ръководство са централизирани. Водещата роля е дадена на МОН и регионалните инспекторати. Но някои промени все пак са видни: училищата бяха задължени да се регистрират като юридически лица, ролята на общините нарасна и бе въведена системата на настоятелствата. Много училища имат и ученически съвет, но всъщност ролята на родители и ученици остава предимно символична. Ромското участие в училищния мениджмънт е пренебрежимо малко. Бе отменен принципът на териториалността и стана възможен свободният избор на училище. Но често пъти, както е с ромите, упражняването на този избор е трудно.

45

Учители

Висшето образование е задължително за учителите. Тяхното лицензиране и служебна кариера са изцяло правно уредени. Немалко от тях обаче споделят същата отрицателна нагласа спрямо ромите, както другите българи, а системни опити този проблем да се контрира чрез подготовката на учители няма.

Учебна програма

Учебната програма се определя на държавно ниво. Тя е центрирана върху учебното съдържание, взискателна и фактуалистка. Разработва се и се одобрява от МОН с ограничена възможност за гъвкавост на училищно ниво. В България само три училища предлагат избираем курс по ромски като майчин език. Няма специално или извънкласно ръководство на деца с по-ниски образователни постижения, но се обсъжда възстановяването на следобедните занимални и наличието на извънкласни дейности, които да дадат на нуждаещите се деца нужното ръководство.

Учебници

Всички предмети се изучават по учебници, одобрени от МОН. Учителите могат да избират измежду няколко одобрени учебника по своя предмет. Учебниците са безплатни за малките класове. След 5 клас те са безплатни за бедните семейства, в т. ч. роми.

Оценяване и атестация

В ход е разработването на т. нар. "матура" – система за заключително изпитване при завършване на училище. Засега най-типичните изпити са входните. За тях обаче няма безплатна подготовка. Инспекцията е все още преобладаващият механизъм на атестация; тя се извършва на общинско и национално равнище, а ролята ѝ в детекцията и превенцията на дискриминацията е пренебрежима. Омбудсманът се занимава с казуси на дискриминация, реагирайки на индивидуални оплаквания.

⁴⁴ За подробна качествена оценка виж таблицата в Приложение А.

Финанси

Образованието се финансира от националния бюджет, който покрива заплати и инвестиции, и общинските бюджети. Механизмът на бюджетиране дава на училищата стимули да избягва деца от уязвими и по-незаможни групи. Апробирано е децентрализирано финансиране; планира се въвеждането на формула за финансиране на учащ (per-student financing formula).

Обобщение на системните предимства и недостатъци по отношение на ромското образование

46

Предимства

В България достъпът на ромски деца до образование е сравнително висок. Има безплатно предоставяне на учебници, както и някои стипендии, употребими от учащи роми. Освен това няколко официални документи засягат приоритетите на ромското образование, разработени са структури за подпомагане, а немалък брой роми участват на различни нива в публичната администрация.

Недостатъци

От друга страна, по много показатели качеството на получаваното от ромските деца образование, особено в началните класове, е неадекватно и недостатъчно за устойчиво развитие и успешно завършване на всички образователни нива. Достъпът се затруднява в някои ключови аспекти, а именно чрез нисък брой записани за предучилищна и непропорционално разпределение за специално образование. Сегрегацията, високият процент отпаднали, неправомерно ниското записване за средни и висше образование са все част от картината. Затова основните проблеми при ромското образование в този смисъл са:

- ⇒ Съчетанието на сегашния тип финансиране, управленски механизми, непозволяващи участие на родители и ученици, неопределеност дали изборът на училище е свободен: всичко това съдейства за ограничаване на достъпа на ромските деца до качествено образование на задължителните предучилищно и начално равнища.
- ⇒ Взискателната и ригидна учебна програма – която няма механизми за подкрепа във вид на свободни извънкласни дейности и допълнителни часове, участие на родители, ентузиазирани и мотивиращи учители – не създава подходяща обстановка за учене у повечето ромски деца, а напротив, служи като стимул за напускане.
- ⇒ Липсата на свободни часове за подготовка за кандидатстване за по-висши нива също поставя под въпрос достъпа на ромските деца до по-нататъшно качествено образование.

Образователната система на България е в преход, някои промени очевидно са в полза на ромите. Но други биха могли да затруднят образователния им успех, освен ако не бъдат подходящо модифицирани и реализирани. Ключовите области, изискващи наблюдение, са:

- ⇒ Процесът на предстоящата финансова децентрализация и преходът към нов финансов механизъм, основан на финансиране „на глава“. Ще е важно да се гарантира, че финансовата

формула взема предвид нуждите на деца от уязвими групи и включва реалистично изравняващ коефициент, който да даде реален стимул за училищата да привличат ромски деца. Трябва да има достатъчно финансиране за необходимите за подобряване на ромското образование индивидуални дейности, като менторска помощ, допълнително настойничество и сътрудничество с родителите.

- ⇒ В процеса на въвеждане на приравнителни изпити ще е важно да се създадат механизми, които държат училищата отговорни за успеха на учениците им и за осигуряването на безплатна висококачествена подготовка за изпита. Без такава е налице реалната опасност по-голям брой ученици роми да бъдат спрени от продължаване на образованието си на по-горно ниво.
- ⇒ Макар да няма ясни признаци кога да очакваме реформи в учебните програми, инспекцията и подготовката на учители в България, важно е да се гарантира, че промените и в трите сфери ще бъдат в полза на качеството на образованието на ромските деца. Определено би била добре дошла една по-голяма гъвкавост на програмите. Училищните инспектори трябва да бъдат ангажирани с цялостна училищна инспекция и откриване на дискриминация и сегрегация. Подобренията в подготовката на учителите трябва да включват мултикултурно и антидискриминационно обучение. Новите университетски стратегии трябва в крайна сметка да позволяват увеличен прием на студенти роми в цял ред курсове за обучение на професионалисти.

47

Проблеми с информацията и данните относно ромското образование

Надеждни и точни данни и оценки за проблемите на ромското образование още няма. Достатъчно е да сравним многобройните публикации по темата, за да видим извънредно сериозни разминавания. Те започват още от употребената основна терминология: т. напр. не е ясно какво се има предвид под “сегрегирани училища” и “десеграция” у различните автори, резултатът от което е, че различните публикации дават различен брой сегрегирани училища и засегнати учащи.

Липса на цялостна стратегия по проблемите на ромското образование

Държавните и международните институции и неправителственият сектор имат разнообразни стратегии и програми относно ромското образование. Твърде често обаче тези усилия не са съгласувани и не отразяват обща философия. Това създава ситуация, в която резултатите са разочароващи, а в най-фрапантните случаи противоречиви. Възможно е да посочим примери, където в едно и също “циганско училище” текат два вида проекти: единият цели десеграция на учениците чрез изпращането им в обикновено училище, докато другият в същото време се опитва да подобри училището и да ги задържи в него. Липсата на цялостна визия за ромското образование спомага тези проекти да бъдат оценени с прекалено тесни критерии, невземачи предвид по-широките образователни и социални цели.

Липса на ефективно изпълнение на стратегии в сферата на ромското образование

Това е проблем предимно на българската държава. МОН и регионалните инспекторати често се оказват ненужно бавни и неефективни, може би дори незаинтересовани да работят за ромските образователни потребности. Няма и адекватно финансиране от държавния бюджет за подкрепа на Плана за действие за Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество, Стратегията за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства и плановете за създаване на Център за образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинствата. Съответно стратегическите документи почти не получават конкретна реализация.

48

Липса на приет и одобрен модел за сътрудничество с и в ромската общност

Недостатъчното или несъществуващо равнище на сътрудничество с ромската общност при изпълнението на държавната политика и програмите, насочени към ромското образование, обобщено се сочи като основен проблем от цялостните оценки на ситуацията. Макар и едва през последните години, ромски представители се появиха на всички нива на изпълнение на държавната политика и конкретните проекти за ромите, но това не води непременно до ефективно сътрудничество. Налице е сблъсък на интереси между различните държавни институции (напр. МОН, Дирекцията за етнически и демографски въпроси към МС и НССЕДВ), международните институции и ромските и неромски политически партии и НПО. На срещите между всички тези заинтересовани страни "ромското представителство" най-често е чрез активисти на неправителствения сектор. Макар тези активисти да имат различни положителни качества, често те са твърде далеч от професионалната подготовка и опит, нужни за ефективно въздействие по разглежданите образователни въпроси.

5. Преглед на правителствените и партньорските дейности

49

Преди започването на Десетилетието на ромското включване, образованието на ромите се уреждаше с различни документи. Основният държавен документ, определящ политиката спрямо ромите, е Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество, одобрена през 1999 г. За осъществяването ѝ е приет цял пакет документи: План за действие за осъществяване на Рамковата програма (2003-2004); Национален план за 2004 г. за борба с бедността и социалната изолация; Национален план за действие на Стратегията за равна образователна интеграция на деца и ученици от етническите малцинства (2004/5-2008/9); Национален план за заетостта за 2004 г., както и прогнозираните и отчетени индикатори за финансиране на образованието и програми за ограмотяване и професионална квалификация.

Тези документи като цяло признават, че първата приоритетна област за реформи от страна на правителството е да се подобри количеството и качеството на човешкия капитал. Уменията на работната сила трябва да бъдат подобрени по две причини: а) за да се увеличи производителността на труда и с това нивата на заплащане; б) за да се продължи разширяването на производителността отвъд продуктите, изискващи неквалифициран труд. Това изисква реформа на образователната система, в т. ч. ВУЗ и професионалните училища, чрез:

- ⇒ Усилване на връзките между уменията, придобити в образователната система и търсените на пазара на труда.
- ⇒ Подобряване на ефективността на държавните разходи за образование. Ефективността на образователните разходи може да бъде подобрена чрез прехвърляне на ресурси от недостатъчно използвани услуги/дейности към модернизирани на учебни програми, учебници и учебни материали; чрез провеждане на разпределение на ресурси според композицията на учениците; и чрез обвързване на финансирането с образователните резултати, а не само с броя записани учащи.

Ангажименти с Десетилетието на ромското включване, дейност и напредък до момента

България прие Десетилетието на ромското включване като политически ангажимент за редуциране на противоречията в ключовите за ромите резултати за икономиката и човешкия фактор, като проведе стратегически реформи и програми за разкъсване на порочния кръг на бедността и изключването. През 2004 г. национални работни групи, включващи роми и други заинтересовани страни, разработиха Планове за действие на Десетилетието, които обобщават целите, задачите и показателите, които държавата предвижда да постигне през Десетилетието. Декларация в подкрепа на Десетилетието бе приета от Народното събрание, а МС прие Плана за действие през 2005 г.

България пое председателството на Десетилетието на 1 юли 2006 година. Председателстващ Десетилетието за България е зам. министърът на труда и социалната политика.

Засега обаче Десетилетието не получава адекватни ресурси и изпълнение в България, няма ефективен държавен и административен апарат за координиране на дейностите по него. Националният План за действие за Десетилетието не е подкрепен със средства от националния бюджет.

По същия начин Планът за действие за изпълнение на Рамковата програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество не посочва нужния за свързаните с образованието дейности размер на финансиране. Планът споменава само, че финансирането ще идва от националния бюджет, без да навлиза в подробности.⁴⁵

В управленските програми въпросите, свързани с ромските деца, обикновено се съдържат в държавни програми, наричани общообразователни програми, предоставящи безплатни закуски, учебници и пр. Правителството наистина финансира една програма, насочена само към ромите – обучение по ромски майчин език като ЗИП в българските училища – но тя се изпълнява само в три училища до момента.

Държавата и местното самоуправление участват по различни начини и в няколко проекта, осъществявани от НПО. МОН през 2006 г. събра данни за ромските проекти в образованието, според които дейностите в тази сфера са следните:

Общият брой проекти за ромско образование е 81. те се осъществяват в 21 предучилищни заведения, 174 училища и 12 неучилищни заведения. Регионалното разпределение е: Разград (19), Шумен (8), Кърджали (7), Видин (5), Бургас (4), Плевен (3), София-град (3), Търговище (3), Силистра (3), Хасково (3), Монтана (3), Велико Търново (3), София-окръг (2), Русе (2), Сливен (2), Враца (2), Пазарджик (2), Ловеч (2), Кюстендил (1), Варна (1), Стара Загора (1), Габрово (1), Пловдив (1). Има и пет региона без проекти, насочени към образователно интегриране на ромите: Благоевград, Смолян, Перник, Ямбол и Добрич.

Според съдържанието им проектите могат да бъдат класифицирани така:

- ⇒ Десет десегрегационни проекти в училища и седем в предучилищни заведения.
- ⇒ Ок. 32 проекта в областта на етнокултурното рабзирателство, ограничено до празнуването на един ромски фестивал или до фолклорни дейности и спортове.
- ⇒ Всички други проекти са в различни области като: реконструкция на училища, превенция на отпадане от училище, дейности в читални, антидискриминационни мерки, гражданско образование, тренинги по разрешаване на конфликти, превенция на наркомании и т. н. Повечето такива проекти се споменават само в обща форма в информацията от МОН, която дава заглавие, но не и описание на всяка отделна дейност. Затова не е възможно да се разбере какво стои зад широките категории.

Донорско финансиране: програми в страната

В миналото България се радваше на висок уровень на подкрепа от различни значими дарители като Институт "Отворено общество", Обединени холандски фондации, МАТРА КАП, Фондация "Чарлз Мотт", USAID, Демократичната комисия на посолството на САЩ, Световната банка, ПРООН и др. Тези донори оказаха широка подкрепа на ромските организации.

Днес ключовите актьори са други. Освен REE, Европейският съюз започна да играе зачима роля в България, най-вече чрез програмите по ФАР. Два от потенциално полезните регионални

⁴⁵ Източник: <http://www.ncedi.government.bg/index.htm>.

донори – Балкански тръст за демокрация и Тръст за гражданско общество в Централна и Източна Европа – не са включили в приоритетите си целите на Десетилетието на ромското включване. Тези промени оставиха повечето ромски НПО без средства. В момента устойчиви изглеждат не повече от 20-25 от тях.

През последните години всички донори заедно даряват около 3-4 млн. евро годишно за подкрепа на ромското образование в България. Страната обаче още не е в състояние да усвои ефективно всички налични средства. Програмите по ФАР обикновено се забавят след преработването на изискванията за кандидатстване. Според основните насоки на ФАР всички инвестиционни проекти, подкрепени по ФАР, трябва да получават съфинансиране от националните държавни фондове. Приносът на Европейската комисия вероятно достига 75% от общото необходимите публични разходи. Съфинансирането за проекти за институционно изграждане се осигурява от държавата-получател, която покрива определени инфраструктурни и операционни разходи за осъществяване, като финансира човешки и други ресурси, нужни за ефективното и действено усвояване на помощта по ФАР. Централното звено за финансиране и договаряне на Министерство на финансите ще бъде изпълняваща агенция за всички програми и подпрограми по ФАР (с някои изключения). Основното външно финансиране за ромското образование идва от ФАР.⁴⁶

Проектите по ФАР, насочени към ромското образование, са следните:

- ⇒ Проект BG 9907.01 “Подкрепа за интеграцията на ромите”: Този проект за 200 000 евро насърчава достъпа на ромите до образование, както и обучението на представители на ромската общност за работа в публичната администрация и полицията. Презумпцията му е, че увеличаването на образователното ниво на ромите е ключов фактор в тяхната интеграция. Изпълняващата организация – Фондация “Стъпка по стъпка” – проведе тренинги за 50 учители и 50 помощник-учители и разработи учебник, включващ елементи от ромската култура и история за ромите в предучилищното образование. Проведе се двудневен тренинг на 100 представители на училища, подготовителни курсове за ВУЗ за 50 роми, тридневен тренинг за роми експерти в регионални и общински администрации и специален курс за 90 полицейски служители по работа в мултиетнична среда.
- ⇒ Проект BG 0102.06 “Социално включване”: Този проект за 3,7 млн. евро цели да насърчи социалната и икономическа интеграция на ромите. Първият компонент включва създа-

⁴⁶ ФАР финансира следните програми за роми в Централна и Източна Европа (по години в хил. евро)*

Year	BG	CZ	HUN	RO	SK	Общо
2001	6 350	3 000	5 000	7 000	10 000	31 350
2000	3 500	4 500	2 500	1 000	3 800	15 300
1999	500	500	6 900	0	3 878	11 778
1998	0	900	334	79	784	2 097
1997	0	255	471	80	0	806
1996	802	534	313	236	504	2 389
1995	382	2	45	169	120	718
1994	381	11	570	28	448	1 439
Общо	11 915	9 702	16 134	8 592	19 535	65 878

* Таблицата е въз основа на ЕС. Подкрепа на ЕС за ромските общности в Централна и Източна Европа. Май 2002. Брюксел.

- ването на 12 ромски информационни и културни центрове и има общ бюджет от 966 000 евро. Вторият компонент – “Развиване на ромски информационно-културни центрове” – също включва ограмотвяване за роми. Таргет група са неграмотните роми над 16-г. възраст. Очаква се ромските информационни центрове да разработват програми в сътрудничество с училищата и регионалните инспекторати по образованието.
- ⇒ Проект BG 0104.04.01 “Интеграция на ромското малцинство”: С бюджет от 2 115 000 евро, този проект подпомага НССЕДВ. Основната цел на проекта е да подкрепи интеграцията на ромите ученици в образователния процес, като стимулира посещаемостта и повишава квалификацията на учителите и пом. учителите; подкрепя за културни мероприятия за интеграцията на ромската общност в България; развитие на антидискриминационното законодателство в България.
- ⇒ Проект BG 0204.01 “Урбанизация и социално развитие на региони с предимно малцинствено население”: Този проект е съфинансиран с 4 500 000 евро от ЕС, 1 240 000 евро от българското правителство и 290 000 евро от ПРООН чрез неговата програма Job Opportunities through Business Support (JOBS). Целта на проекта е да подобри техническата и социална инфраструктура на региони с предимно малцинствено население: Стара Загора, Пазарджик, Лом, Омуртаг, Венец и Дулово. Проектът изгражда ромски културно-информационен център в Ст. Загора и детска градина в Дулово. Той предлага професионално обучение по строителство за 1 000 безработни от етническите малцинства. Той цел да увеличи заетостта сред малцинствените групи чрез микрокредитиране.
- ⇒ Проект BG 2003/004-937.01.03 “Образователна и медицинска интеграция на уязвими малцинствени групи с особен фокус върху ромите”: Този проект, с общ бюджет 5 440 000 евро има образователен компонент от 2,8 млн. евро и 380 000 евро за управление на проекта, а освен това получава техническа подкрепа от ПРООН. Целта на образователния компонент е да се проведат квалификационни курсове за 600 учители, в т. ч. предучилищни, и 60 училищни инспектори, както и да се подготвят 200 пом. учители за работа в мултикултурна среда. Проектът ще подкрепи и приемането на училищни планове и програми за образование в интегрирани паралелки. За целта проектът ще подкрепя инфраструктурни подобрения в 20 интегрирани училища и 10 интегрирани детски градини в 5 селски и 10 градски района.
- ⇒ Проект BG 2003/004-937.01.04 “Подобрение на качеството на живота за умствено увредени хора”: Този проект, с финансов ресурс до 2,67 млн. евро и период на изпълнение 2004-2007 г., се стреми да подкрепи и подобрява алтернативни медицински, социални и образователни услуги за умствено увредени деца и възрастни. Сред главните очаквани резултати спрямо ромското образование са:
- Разработка на методически инструкции за диагностициране на проблемите на умствено увредените деца и възрастни и оценка на образователните им потребности.
 - Разработване на индивидуални учебни програми за 50 деца с цел улесняване на интегрираното обучение. В допълнение към тези дейности поне две детски градини ще бъдат адаптирани за интегрирането на умствено увредени деца.
- ⇒ Проект BG 2004/016-711.01.03 “Подобряване на ситуацията и включването на етнически малцинства в неравностойно положение със специален фокус върху ромите”: Общият размер на образователния компонент на този проект е 2 430 000 евро. Целта е да се осигури системно подобрение на положението на етнически малцинства в неравностойно положение, със специален фокус върху ромите. Проектът цели да постигне целта си чрез вземане на конкретни мерки в образованието, здравеопазването и урбанизацията, както и чрез установяване на институционална уредба на всички нива. Очаква се проектът да повлияе на ромското образование чрез:

- Подобряване на достъпа до интегрирано обучение.
- Създаване на условия за социална интеграция на млади роми чрез участие във висшето образование.
- Подобряване на материалната база на подбрани детски градини и училища с етнически смесени паралелки.

Подкрепеният от Световната банка Проект за детско благосъстояние (Child Welfare Project) се опитва да се обърне към ромското образование, насочвайки се към ромски деца и деца от други уязвими етнически малцинства като част от по-широката борба на правителството срещу бедността. Освен това Световната банка се обръща към проблемите на ромското образование и чрез своята серия от Практически приспособим заем (Programmatic Adjustment Loan), в т. ч. включвайки условността на детските надбавки и създаването на Център за образователна интеграция. Подкрепата от Световната банка за образованието на ромчета и деца от други етнически уязвими малцинства ще продължи през идните години. Така например предстоящият Проект за социално включване ще цели повишаване на учебната готовност на деца в риск от маргинализация по бедност или по специални образователни нужди. Той ще се разгръща постепенно през следващите 4-5 години и ще мобилизира възможности за финансиране от Европейския социален фонд.

53

Създадени и разширени бяха програми за бедни деца в предучилищни заведения и детски градини чрез субсидия от 1 млн. щ. д. от Фонда за социално развитие на Япония. Субсидията помага да се подготвят деца, предимно роми, за влизане в училище, да се подобрат техните умения по български език; да се предоставят базисни здравни грижи; и да се поемат училищни разходи като храна и униформи при най-бедните родители. Проектът започна през 2001 г. и приключи през 2003 г.; положителният му ефект продължава. Делът записани в училище деца, посещавали подготвителни курсове по проекта, е 100 на сто. Проектът също така инициира тясно сътрудничество между местните НПО, етническите малцинства, общностни лидери, учители и родители. Проектът стана и причина за промени в образователната политика: правителството отпусна допълнителни 500 000 щ. д. от държавния бюджет за продължаване на проекта.

В контекста на ангажиментите на България по членството в ЕС борбата срещу бедността и социалното изключване стана един от главните приоритети на българското правителство. Подкрепата на ПРООН за редукция на бедността и за социалното включване в България е в две общи категории: пораждане на заетост и развитие на способности. За повлияване на промените в България ПРООН работи чрез пилотни проекти, консултации и застъпничество.

Тъй като мнозинството други международни и двустранни донори намаляват дейностите си в страната, ЕС и REF вероятно ще станат основни източници на външна подкрепа за програмите за ромско образование.

6. Програмата на REF в България

До месец февруари 2007 г. REF е разгледал 72 предложения от България. От тях REF е одобрил 19 проекта и е осигурил около 1.5 милиона Евро. Изпълнението на 18 от тези проекти е започнало, а два са завършени.

54

REF започна дейностите си в България, като пое редица свързани проекти от Институт "Отворено общество". Всички тези проекти бяха насочени към десегрегация на училищата, като някои от тях бяха в ход на изпълнение в продължение на няколко години. Те покриваха широк спектър от области: Сливен, Видин, Плевен, Монтана, Стара Загора, Хасково и Пловдив. Всички тези проекти помагат на децата да се интегрират в десегрегирани училища извън ромските колонии, осигуряват следучилищна подкрепа за децата и включват компоненти за подпомагане на развитието в помощ на родителите – за формиране на по-добри отношения с училищата на техните деца и за увеличаване на мотивацията на родителите. REF ще продължава да финансира тези проекти през учебна година 2006-2007. Освен това, REF ще добави нов подобен проект поради много силната ангажираност на общината. Този модел на десегрегация, приложен от местните ромски НПО в сътрудничество с общината, вече се е доказал като доста успешен, но е необходима задълбочена оценка, преди да се премине към неговото разширяване. За да се увеличи активното участие на местното управление в процеса на десегрегация, REF е финансирал проект на Консорциума, представляван от фондацията "Равен достъп", насочен към насърчаване приемането на образователни планове в шестте общини, където в момента се изпълняват проекти за десегрегация. Този проект постига значителни успехи и в резултат на него са разработени пет плана, всички от които с известни финансови ангажименти от страна на общинския бюджет за тяхната поддръжка.

REF обезпечаваша проект за увеличаване на достъпа на ромски ученици до университетите и увеличаване на тяхното участие в изследователска дейност. Проектът се ръководи от ромска студентска организация "Студентско общество за развитие на междуетническия диалог" в партньорство с Дружеството за изследване на малцинствата "Студии Романи". Той осигурява мониторинг и стипендии, финансира малки изследователски проекти на ромски студенти, и укрепва утвърждаването на център за ромски изследвания и консултативен център за професионална реализация.

Освен това REF подпомага чрез друг проект институционализацията на многокултурното образование и педагогика за учители, директори на училища, помощници на учителите, наставници и служители на общини и НПО, ангажирани с образованието на ромите. Обучението ще се състои в нов Център за межкултурно обучение в Софийския университет. REF също така обезпечаваша пилотното въвеждане на модел за обучение на възрастни, който може да бъде използван за разработване на работещи политики в подкрепа на обучението на възрастни от страна на Министерството на образованието и науката.

REF обезпечаваша и два проекта за разработването на политики. Европейският център за правата на ромите ще помогне при разглеждането на законодателни инициативи, насочени към премахване на дискриминацията в образователната система – и формиране на консенсус в политическата сфера относно приемането на повече подобно законодателство. Междувременно, REF подкрепя изследвания върху образованието, осъществявани от местни ромски активисти.

Проектите на REF до месец февруари 2007 г. обикновено включват спогодба за партньорско сътрудничество с ромски организации и публични структури, в следните комбинации:

- ⇒ Ромски организации и национални и местни образователни институции (10);
- ⇒ Ромски организации, държавата, университет и академична институция (2).

Тези спогодби за партньорско сътрудничество оказват въздействие върху трайната издръжка, качеството и прозрачността на проектите. Освен това партньорствата предлагат допълнителни предимства за осъществяването на съдържателно работно сътрудничество между ромските и не-ромските общности в България.

Два проекта са в консорциуми, като единият консорциум е изградил широки партньорски връзки. Всички тези фактори усилват значимостта и ползата от проектите.

REF поддържа активен диалог относно промените в политиката с представители на правителството от най-високо ниво, в частност кабинета на министър-председателя, министъра на образованието и науката и новосъздадения Център за образованието на малцинствата. С Дирекцията по етническите и демографски въпроси към Съвета на министрите, целта на този диалог е включването на проекти на REF в Рамковата програма за равнопоставена интеграция на ромите в българското общество и в дейностите за Десетилетието на ромската интеграция. С Министерството на образованието и науката, и нейните подразделения, областните инспекторати по образованието, сътрудничеството на REF цели да подсили необходимата законодателна и административна рамка за осъществяване на проекти за десегрегация и изготвяне на държавна стратегия за Ромите във висшето образование. С органите на местното управление, на местата, където проектите за десегрегация се реализират, сътрудничеството на REF цели да подсили логистична и административна подкрепа, промени в обществените нагласи, решения на конкретни местни проблеми и др.

55

Цялостна стратегическа рамка и нива на ангажираност

Въз основа на проблемите, изложени в този документ, е възможно да се формулира цялостна стратегическа рамка за подобряване на резултатите в сферата на ромското образование, разделени на базата на три приложими нива на ангажираност:

- ⇒ Ромски родители, общност и НПО.
- ⇒ Образователни институции на национално и местно ниво.
- ⇒ Държавата и правителството.

Таблица 1 представя рамката:

Таблица 1. Нива на ангажираност за подобряване на резултатите в сферата на ромското образование в България

Подпомагане и подкрепа на ромската общност	Подкрепа за осъществяването по отношение на образователни институции	Разработване на политики с правителството
<p>1. Оказване на подкрепа на ромски родители и лидери от ромската общност за разпознаване и въвличане в ключови образователни въпроси:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Мотивиране на родителите да участват във всеоткровен процес на десегрегация за премахване на „циганските“ училища и дефакто на сегрегацията на ромите в специални училища. ⇒ Въвличане на родителите в предучилищни мероприятия и участие. ⇒ Изграждане на канали за общуване между ромските родители/лидери на ромската общност и органите на местната власт по въпросите на образованието. 	<p>1. Разработване на траен модел за десегрегация, включващ всички „цигански“ училища:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Преглед и оценка на съществуващия опит ⇒ Развитие на параметрите за разширяване до национална програма. ⇒ Подравняване на бюджета и персонала с приоритетите за десегрегация, включително администраторите и инспекторите. ⇒ Разглеждане на свърх-представеността на ромите в специални училища. <p>2. Увеличаване на записването на ромските деца в образованието:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Увеличаване на предучилищното записване до включване на всички ромски деца. ⇒ Утвърдителни действия за осъзнаване на нуждите на семействата в неблагоприятно положение от страна на детските градини и предучилищните групи. 	<p>1. Участие в процеса на децентрализация за изграждане на способността и ангажираността на местните власти в ромското образование:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Оценка на ефекта от пилотни програми с „делегиран бюджет“ върху обстановката и качеството при ромите. ⇒ Фокусиране върху общинските /окръжни образователни власти ⇒ Мониторинг върху несъразмерността на финансирането и обезпечаване на формула за финансиране на глава от населението, което да насърчава качеството на ромското образование.

Подпомагане и подкрепа на ромската общност	Подкрепа за осъществяването по отношение на образователни институции	Разработване на политики с правителството
<p>2. Подкрепа на ромските НПО, участващи в образователни дейности, за сътрудничество и подсилване на техните организационни, комуникативни и градивни способности и структури:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Установяване на въздействието от политиките. ⇒ Подсилване на изпълнението ⇒ Достъп до фондовете на ЕС и тяхното ефективно използване. ⇒ Обезпечаване на интеграцията на по-малки /изолирани НПО. 	<p>3. Намалване на отпадащите ученици в 5 - 8 клас, увеличаване на прехода към гимназията и последващото образование:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Система за подкрепа за ромски ученици, включително подготвителни класове, следучебни занимания и др. ⇒ Осигуряване на стипендии за учащите в гимназията и последващите форми на обучение. ⇒ Увеличаване на отговорността на училищата за резултатите. 	<p>2. Преглед и подсилване на рамката за образование на ромите, включително десегрегация, посредством широк консенсус върху цялостната стратегия:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Обезпечаване на правна рамка за десегрегация, приложима за децентализирана среда.
	<p>4. Установяване и внедряване на трайни подходи за втори шанс и обучени на възрастни:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Ангажиране на ромските НПО и лидерите на ромските общности. ⇒ Обезпечаване на преходи към по-високи нива и пазар на труда. <p>5. Създаване на изчерпателна и надеждна система за събиране на данни</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Сътрудничество с ромските НПО при събирането и разпространението на данните. 	

Стратегически насоки за бъдещи дейности на REF

REF използва широк набор от инструменти за постигане на зададените цели: те включват финансиране и подкрепа на проекти, техническа помощ, аналитична работа, и диалог върху политиките. Въз основа на цялостната стратегическа рамка за ромското образование и анализа на състоянието в този документ, REF би разпределил ресурсите си за страната в съответствие със следните приоритети:

Проектни дейности

58

1. Ускоряване изпълнението на кампанията за десегрегация, изграждане на оценки за текущите и минали проекти, с акцент върху „пакетния“ подход, включително ангажиране на родителите и общността. Популяризиране на сходен подход сред ключовите партньори, особено ЕС.
2. Разширяване за постигане на всеобхватна предучилищна среда.
3. Подготовка и разпространение на „пакет за училищна подкрепа“ за ромските деца с наставления, обучения, следучебни занимания, като материалите са свързани с конкретни класове и нужди.
4. Изграждане на капацитет в ромската общност за достъп до фондовете на ЕС и ефективното им оползотворяване.
5. Медийни кампании и други комуникационни дейности за разпространение на разбиране за процеса на десегрегация и други инициативи за образованието на ромите.

Аналитични и консултативни дейности

1. Сравнителен анализ на качеството на образованието в сегрегирани и интегрирани основни училища, въз основа както на количествени показатели, така и на оценки от инспекции.
2. Оценка на проектите за десегрегация за установяване на елементите, които имат най-положително въздействие, в посока към предложения за разширяване до национални програми, включително мобилизиране на бюджетните ресурси и фондовете на ЕС.
3. Изказване на мнения по политиките, свързани с децентрализацията, включително проектиране и привеждане в действие на система за финансиране per capita, свързана с инициативи за децентрализация, включително преглед на опита с делегирани бюджети.
4. Изучаване на фискалните ползи, свързани с резултатите от ромското образование, стесняващи разликата с не-ромското.
5. Изказване на мнения по политиките за проектиране на връзки между социалната помощ и участието в образованието.
6. Насърчаване на по-голяма гъвкавост на образователната програма и свързани с това промени в изпитната система, и предлагане на съвети за “приятелски настроен” формат на учебниците и материалите за обучение.

Рамка на очакваните резултати от дейностите на REF

Въз основа на установяването на стратегическите приоритети на REF и на текущите проекти и основна насоченост на проектите на REF, наборът от очаквани резултати от дейностите на REF следва да бъдат видими през следващите 2-3 години на следните нива:

Правни, финансови и административни промени:

- ⇒ Задължителна и изпълнима законодателна рамка за национална програма за десегрегация, която е синхронизирана с процеса на децентрализация.
- ⇒ Подходящи финансови механизми, свързани с процеса на децентрализация за обезпечаване на инициативи за училищата в подкрепа на средата и участието на ромските ученици (посредством премерена формула за един ученик или други мерки).

59

Образователни показатели – резултати се очакват в средносрочен план:

- ⇒ Близко до всеобщото ниво на предучилищно записване от страна на бедните ромски общности.
- ⇒ Намалено ниво на отпадане в 5-8 клас и увеличено ниво на завършване на основно образование.
- ⇒ Увеличен брой на ромски деца, учещи в интегрирани основни училища.
- ⇒ Увеличено записване в гимназиите и последващите форми на обучение с пропорционално увеличение на обема и размера на отпускани стипендии.

Подобрена социална интеграция:

- ⇒ Увеличено приемане на интегрираното училищно обучение от неромските родители.
- ⇒ Подобрено сътрудничество между училищата и ромските общности / НПО по отношение на образователните дейности на училищата – следва да бъде следено и докладвано в рамките на проектите.

Рамка за национален мониторинг

Мониторинг на очакваните резултати ще трябва да се извършва посредством широк кръг от организации, които предлагат различни източници на данни. Те включват:

1. Мрежата от ромски НПО, работещи в сферата на образованието.
2. Държавната статистическа служба.
3. Бази данни на Министерството на образованието, други правителствени агенции и донорски данни от други източници.
4. Оценката и мониторинга, проектирани и финансирани от всеки проект на REF.

Конкретната схема ще бъде изработена в сътрудничество с всички партньори. Като се има предвид наличната информация и пропуските в нея, и за да се разработи добре функционираща и ефикасна система за мониторинг, REF може да проучи възможността за сключване на договор с професионална агенция за събиране на данни в липсващите области, и да събере всички участници за разработване на съвместна и всеобхватна система за мониторинг.

Библиография

61

- Allison, C., Ringold, D. (1996): *Labor Markets in Transition in Central and Eastern Europe: 1989-1995*. World Bank Technical Paper No. 3 2. Washington, D.C.
- BHC (2002): *First steps: Evaluation of the Non-Governmental Desegregation Projects in Six Cities in Bulgaria*. Sofia: Bulgarian Helsinki Committee.
- BHC (2002): *The Children in the Institutions*. Volume 6: Schools for Mentally Retarded Children. Sofia: Bulgarian Helsinki Committee.
- Danova, S. (Eds.) (2001): *Desegregation of Roma Schools: Creating Equal Access to Education for Roma Children in Bulgaria*. Sofia: Human Rights Project.
- Denkov, D., Stanoeva, E., Vidinski, (2001): *V. Roma Schools*. Bulgaria 2001. Sofia: Open Society Fund.
- Dimitrov, D (Ed.) (2003): *Обучение на помощник учители. Технологичен модел*. Blagoevgrad.
- EC (2003): *The Situation of Roma in an Enlarged European Union. European Union Support for Roma Communities in Central and Eastern Europe*, European Commission. Directorate-General for Employment and Social Affairs Unit D3. The Consortium producing this report comprised Focus Consultancy Ltd., the European Roma Rights Centre, and the European Roma Information Office. Manuscript completed in 2004 – http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/roma/rpub_en.htm.
- EFA Global Monitoring Report (2005): http://portal.unesco.org/education/en/ev.php-URL_ID=36027&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html.
- Equal Voices. European Monitoring Center on Racism and Xenophobia, Issue 16 (2006): http://www.eumc.eu.int/eumc/index.php?fuseaction=content.dsp_cat_content&catid=418ea98cabd2.
- ETF (2003): *Short Country Report Bulgaria. Recent Developments in Education, Training and Employment Policy in Bulgaria*. National Observatory in Bulgaria – 2003. Working paper/Series: Overviews. ETF.
- EUMC (2004): *Analytical Report PHARE RAXEN_CC. Minority Education. National Focal Point Bulgaria*. Open Society Institute – Sofia & Bulgarian Helsinki Committee. Schooling of ethnic minorities in Bulgaria. Vienna.
- European Committee on Romani Emancipation (ECRE) (2001): *The Social and Economic Inclusion of the Roma-Annual Progress Report*. Document ECRE (2001) 003, Brussels, 20 October. – <http://www.romaniworld.com/ec0103a.htm>.
- European Commission, Directorate General for Enlargement (2002): *EU Support for Roma Communities in Central and Eastern Europe-Enlargement Briefing, May 2002*. European Commission DG Enlargement, Enlargement Information Unit. <http://europa.eu.int/142>.
- European Commission (2004): *The situation of Roma in an enlarged European Union*. http://europa.eu.int/comm/employment_social/publications/2005/ke6204389_en.pdf.

- From Pre-Accession to Accession. Thematic Evaluation. Review of the European Union Phare Assistance to Roma Minorities. EMS. European Commission Directorate – General Enlargement, Directorate E – Evaluation Unit, Dec. 2004.
- Gil-Robles, A. (2006): Final Report by Mr. Alvaro Gil-Robles, Commissioner for Human Rights, on the Human Rights Situation of the Roma, Sinti and Travellers in Europe. For the attention of the Committee of Ministers and the Parliamentary Assembly. Strasbourg, 15 February 2006, OFFICE OF THE COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS – http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/roma/rpub_en.htm.
- Koleva, I. (Ed.) (1994): *Концепция за социализация на деца от ромски произход в неравностойно социално положение*. Sofia: UNICEF.
- Loukanova, P., Dimova, L., Kolev, N. (2004): *Needs Assessment Study for the Roma Education Fund*. Background Paper. Bulgaria.
- Martin, M.O., Mullis, I.V.S., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 International Science Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>).
- Marushiakova, E. & Popov, V. (1997): *Gypsy Minority in Bulgaria – Literacy, Policy and Community Development (1985-1995)*. Alpha 97. Toronto: Culture Concepts Publ. & Hamburg: UNESCO Institute for Education, pp. 37-56.
- Marushiakova, E. & Popov, V. (1997): *Gypsies (Roma) in Bulgaria*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Marushiakova, E. & Popov, V. (2001): *The Gypsy Minority in Bulgaria – Policy and Community Development*. In: McDonald, Ch., Kovacs, J., Fenyés, Cs. (Eds.): *The Roma Education Resource book*, Budapest: OSI IEP, pp. 63-106.
- Michajlov, D. (ASA) (2000): *Quantitative Study of the Child Welfare*. Commissioned by the UNDP. Sofia: UNDP.
- Millennium Development Goals - Bulgaria. Sofia: UNDP, 2003.
- Министерство на образованието и науката (2006): *Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищното възпитание и подготовка (2006-2015)*.
- Министерство на образованието и науката (2006): *Проекти на неправителствени организации, свързани с образователната интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (осъществявани през 2006 г.) – справка от РИО Монтана*.
- MLSP (2005): *Joint Memorandum for Social Inclusion – R. Bulgaria*. Brussels, 2005 - http://www.mlsp.government.bg/bg/docs/JIM_BG_21_10.doc.
- Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 International Mathematics Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>).
- Национален Статистически Институт (НСИ), (2006): *Information on Educational Institutions, Teachers and Students according International Standard Classification. (ISCED-97)* <http://www.nsi.bg/SocialActivities/Edu05.htm>.
- Национален Статистически Институт (НСИ), (2005): *Статистики*, <http://www.nsi.bg/Census/Ethnos-final-n.htm>.
- NCDI (2005): *Рамкова програма за равнопоставено интегриране на ромите в българското общество*, <http://www.ncdi.government.bg/en/index.html>.

- NCDI (2005): *Information on policy of Bulgaria in regard Roma situation in Bulgaria*, <http://www.ncedi.government.bg/8.Doklad-Budapest-1.07.03.htm>.
- NCDI (2005): *Strategy for Educational Integration of Children and Students from the Ethnic Minorities*. Approved by the Minister of the Education and Science on 11 June 2004, <http://www.ncedi.government.bg/en/index.html>.
- NCDI (2005): Национален план за действие по "Десетилетие на ромското включване: 2005-2015", <http://www.ncedi.government.bg/index.html>.
- Нунев, Й. (2006): *Ромите и процесът на десеграция в образованието*. София: Куна.
- Nouneva, D. (Ed.) (2003): *Education of Romani Community in Dimensions of Multi-Culturalism*, Sofia, Agato.
- Open Society Institute (OSI) (2001): *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. Country Reports on Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia. Budapest: Central European University Press.
- Open Society Institute (OSI) (2002): *Research on Selected Roma Education Programs in Central and Eastern Europe: Final Report*. Hungary, Budapest: Education Sub-Board of the Open Society Institute. http://www.osi.hu/iep/equity/roma_report_part1.pdf.
- ODIHR (1996): *Situation of Roma and Sinti in the OSCE Region: Background Material for the Review Conference*. Organization for Security and Co-operation in Europe, Office for Democratic Institutions and Human Rights (OSCE ODIHR). Warsaw: ODIHR.
- ODIHR Background Report. (2000): OSCE Human Dimension Implementation Meeting, November 12-28. Organization for Security and Co-operation in Europe, High Commissioner on National Minorities (OSCE). "Report on the Situation of Roma and Sinti in the OSCE Area." The Hague: OSCE.
- OSI (2003): *State of the Society*. Sofia: Foundation "Open Society – Bulgaria".
- Ringold, D. (2000): *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe*, Washington, DC: The World Bank.
- Ringold D. & Orenstein, M. (2002): *Roma in Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. New York: World Bank.
- Russinov, R. (2002): *The Bulgarian Framework Programme for Equal Integration of Roma*. In: Cahn, C. (ed.) *Roma Rights: Race, Justice, and Strategies for Equality*. New York: International Debate Education Association.
- Save the Children (2000): *Denied a Future? The Right to Education of Roma, Gypsy, Traveller Children in Europe*. Save the Children U.K., London.
- Summary EU Projects Fiches (2006): <http://www.mrrb.government.bg>.
- Tomova, I. (1995): *The Gypsies in the Transition Period*. Sofia: International Centre for the Minority Studies and Intercultural Relations.
- UNDP (2002): *The Roma in Central and Eastern Europe: Avoiding the Dependency Trap*. UNDP Regional Human Development Report, Bratislava: UNDP.
- Закон за народната просвета.

Приложение А

Основни измерения на образователната политика в България					
Области на образователна политика и основни факти	Отвореност	Измеримост	Равенство	Ефективност	Уредба
<p>Училищно ръководство</p> <p>Училищното ръководство се състои от директор и дирекционен съвет.</p> <p>Училищното настоятелство, чийто състав училището избира свободно, не е задължително.</p> <p>По принцип изборът на училище е свободен, но на практика доминира кварталният принцип.</p>	<p>Ръководството е отговорно пред регионалния образователен инспекторат и МОН.</p> <p>Министерството назначава училищните директори.</p> <p>Училищното настоятелство няма реално участие в управлението.</p> <p>Участието на учениците във въд на ученически парламент или съвет съществува само в някои средни училища.</p> <p>Във ВУЗ студентските съвети могат да участват във вземането на решения.</p>	<p>Инспектирането се извършва от регионалния инспекторат по образованието.</p> <p>Разработват се механизми за подобряване на училищата, развитие и гарантиране на качество, в това число механизми за оценка на училищната етика.</p> <p>Данни за дискриминацията не се събират.</p>	<p>Равенството като цяло не се смята за важна част на училищната етика.</p> <p>Училищата са непряко заставени да избягват ученици, които биха изисквали повече време от страна на преподавателите. Ромските деца най-често остават в сепрегирани училища.</p>	<p>Ръководството е частично ориентирано към ефективност.</p> <p>Бързото намаляване на наслението кара училищните ръководства да се състезават за ученици, особено потенциално по-успешните.</p>	<p>Урежда се чрез закона за образованието.</p> <p>Уредбата в университетите е чрез ЗВО и Акредитационната комисия.</p> <p>Училищните настоятелства са уредени от закона за НПО.</p>

О С Н О В Н И И З М Е Р Е Н И Я Н А О Б Р А З О В А Т Е Л Н А Т А П О Л И Т И К А В Б Ъ Л Г А Р И Я					
ОБЛАСТИ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА ПОЛИТИКА и основни факти	Отвореност	Измеримост	Равенство	Ефективност	Уредба
<p>Учители</p> <p>Учителите трябва да имат висше образование и педагогическа правоспособност. Квалифицирането на работещи учители е възможно в университетите и центрове за усъвършенстване на учители, които се ифнансират от об щинския или националния бюджет.</p> <p>Съществува система за професионална квалификация. Има пет класа на учителска квалификация.</p>	<p>Учителите още не са достатъчно заплатени, но се планират увеличени на заплатите.</p> <p>Във висшето образование е в ход Болонският процес.</p> <p>Някои мултикултурни проблеми се преподават във ВУЗ като част от обучението по педагогика, етнология и философия.</p> <p>Обучението на учители от НПО не е акредитирано.</p>	<p>Обучението на учители става във ВУЗ и центрове за усъвършенстване на учители.</p> <p>Качеството на учителското образование и подготовка се оценява само от МОН.</p>	<p>Няма достатъчно квалифицирани учители за "циганските училища" и за някои селски училища.</p> <p>Съществуват учители рони. Подготовка на рони учители продължава предимно във ВТУ, катедра "Начална педагогика".</p> <p>Бъдещите учители рони получават подкрепа от проекти.</p> <p>Интеркултурни курсове за учители, разработвани от НПО, не са акредитирани.</p>	<p>Нивото на ефективност на учителите е различно. Няма гаранции за качество.</p>	<p>Образованието се урежда от закона за образованието и ЗВО.</p>

Основни измерения на образователната политика в България					
Области на образователна политика и основни факти	Отвореност	Измеримост	Равенство	Ефективност	Уредба
<p>Учебна програма</p> <p>Съществува национална учебна програма, основана на учебното съдържание и разработена и одобрена от МОН.</p>	<p>Националната учебна програма позволява известна гъвкавост, напр. училищата могат да избират избираеми дисциплини, одобрени от МОН.</p> <p>Официалната учебна програма е от гледната точка на мнозинството, но съществува изискване за включване на малцинството, което поне отчасти се изпълнява по някои предмети.</p> <p>Извънкласните дейности са рядкост.</p> <p>Ромски език и култура се предлагат като ЗИП в три училища.</p>	<p>Програмите са основани на съдържанието. Училищните резултати редовно се измерват от МОН и регионалните инспекторати, чрез национално тестване в отделни училища и паралелки.</p> <p>В подготовка е система за национална матура.</p>	<p>Овладяването на материала за влизане в елитни гимназии или за ВУЗ изисква родителско участие и/или частно обучение, и/или посещаване на допълнителни платени подготовителни курсове. Тази обща практика е достъпна само за деца с по-богати родители, и то само в по-големите градове.</p>	<p>Програмите са академични, претоварени с фактически данни, но има тенденция към промяна.</p> <p>Резултатите от международните тестове спадат и са под средното.</p>	<p>Програмата е свръхрегулирана чрез съвсем конкретна национална учебна програма, която дава подробен учебен план по класове и предмети.</p>

О С Н О В Н И И З М Е Р Е Н И Я Н А О Б Р А З О В А Т Е Л Н А Т А П О Л И Т И К А В Б Ъ Л Г А Р И Я					
О Б Л А С Т И Н А О Б Р А З О В А Т Е Л Н А П О Л И Т И К А и основни факти	Отвореност	Измеримост	Равенство	Ефективност	Уредба
Учебници По всички предмети има учебници.	Издаването на учебници е либерализирано, изборът се прави на ниво училище измежду няколко одобрени от МОН учебници. Все още няма достатъчно материали за историята и културата на малцинствата.	Съществуват държавни стандарти за качество на учебниците.	Учебниците се купуват от родителите, но има система за безплатни учебници за ученици от семейства с икономически статус.	Наличността на учебници се урежда от нормативната база.	
Оценяване и атестация Все още няма национална система за зрелостни изпити. Системата за национална матура е в подготовка.	Няма прозрачност в оценяването (освен на приемни изпити), нито отговорност пред родители или общност.	Чрез Националния център за оценяване се разработва цялостната система на тестовете. Според плановете първата матура следва да се проведе през уч. тегед in the 2013-14 г.	Оценяването, базирано в училище, позволява субективност у учителите.	Оценяването е уредено от закона за образованието и ЗВО.	

Основни измерения на образователната политика в България					
Области на образователна политика и основни факти	Отвореност	Измеримост	Равенство	Ефективност	Уредба
<p>Финанси</p> <p>Средствата идват от националното равнище, което плаща заплатите и инвестициите, и общинския бюджет. Заплатите се основават на броя учители във всяко училище и се изчисляват въз основа на броя часове и програмни изисквания.</p>	<p>Финансите са еднообразни, с разлики според региона, специфичната ситуация, броя деца и др.</p> <p>Подготвя се децентрализирана формула за финансиране.</p>	<p>Налице е прозрачност на финансите.</p>	<p>Училищата в общини с ниски приходи се борят за финансиране на основната поддръжка.</p>	<p>Усъвършенстването на учителите е постоянно, като средство за постигане на по-висока ефективност.</p>	<p>Финансите за всяко училище се изчисляват и одобряват веднъж годишно.</p>

Приложение Б

Таблица 1.: Брой роми в България

РДВР	1989 (МВР)	1992 (МВР)	1992 (Преброяване)	2001 (Пребр.)
София – град	38 000	няма данни	13 902	17 885
София – окръг	14 136	17 077	11 684	16 748
Благоевград	16 100	18 000	8 216	12 405
Бургас	37 894	38 453	16 120	19 439
Варна	20 682	35 000	17 077	15 462
Велико Търново	20 880	няма данни	7 236	6 064
Видин	15 115	12 000	7 965	9 786
Враца	22 160	23 715	11 927	14 899
Габрово	5 920	114	1 585	1 611
Добрич (Толбухин)	23 665	18 000	18 449	18 649
Кърджали	9 024	9 843	1 899	1 264
Кюстендил	8 463	12 762	6 057	8 294
Ловеч	17 746	12 490	6 384	6 316
Монтана (Михайловград)	28 813	29 480	19 079	22 784
Пазарджик	47 705	50 000	21 810	23 970
Перник	38	6 600	2 142	3 035
Плевен	24 870	27 747	7 111	9 777
Пловдив	45 333	61 585	21 139	30 196
Разград	15 213	16 468	7 464	8 733
Русе	16 306	16 306	11 934	9 703
Силистра	12 826	12 826	6 519	6 478
Сливен	46 491	40 590	18 183	26 777
Смолян	548	1 225	514	686
Стара Загора	28 289	38 000	24 143	26 804
Търговище	17 035	няма данни	9 474	9 686
Хасково	13 488	26 100	14 014	17 089
Шумен	20 128	15 823	14 727	16 457
Ямбол	11 240	12 762	6 669	9 729
Общо	576 927	553 466	313 396	370 908

Автори: Елена Марушиакова и Веселин Попов.

Таблица 2.: Заетост по етнически групи през 2003 г. (%)

Трудово състояние	Етнос		
	Българи	Турци	Роми
Работят и печелят пари в момента	42,8	29,5	19,5
Не работят, но искат да намерят работа	12,2	38,6	46,3
Не работят и не искат	5,1	9,8	12,9
Пенсионери	39,5	21,2	19,1
Студенти	0,1		0,5
Инвалиди	0,1		0,9
Не отговорили	0,2	0,8	0,7
Общо	100,0	100,0	100,0

71

Източник: ASA Roma'2003.

Таблица 3.: Социалното подпомагане през 2003 г. по етнически групи (%)

	Българи	Турци	Роми
Статус по социално подпомагане			
Получават социално подпомагане	7,8	19,7	48,3
Получавали преди	11,4	25,0	24,8
Никога не получавали, но се нуждаят	41,5	34,8	20,2
Никога не получавали и не се нуждаят	37,0	14,4	5,4
Доколко разчитат на социални помощи			
Почти изцяло	18,6	35,6	32,7
Много	18,6	13,3	24,0
Донякъде	21,6	13,3	20,8
Почти не	12,9	15,6	9,8
Никак	23,2	11,1	11,4
Не може да каже	5,2	11,1	1,2

Източник: ASA Roma 2003.

Таблица 4.: Безработица по основни възрастови групи: мъже (%)

	15-24	25-54	55 >
Роми	57	31	26
Мнозинство	35	11	14

Източник: ПРООН 2005.

72

Таблица 5: Безработица по основни възрастови групи: жени (%)

	15-24	25-54	55 >
Роми	56	34	41
Мнозинство	32	12	19

Източник: ПРООН 2005.

Приложение С

Разпределение по окръзи на български училища с процент роми, близък до 100

	Общ брой деца в училищна и предучилищна възраст	Общ брой ромски деца в училищна и предучилищна възраст	Общ брой училища и детски градини със 100% ромски деца
Благоевград	51 604	2 344 (4.5%)	2
Бургас	57 581	6 246 (10.8%)	4
Добрич	29 968	1 131 (3.7%)	5
Габрово	17 274	1 386 (8%)	3
Хасково	23 628	4 871 (21%)	5
Кърджали	25 221	1 524 (6%)	4
Кюстендил	21 505	1 606 (7%)	3
Ловеч	21 517	1 003 (4.6%)	0
Монтана	23 185	6 231 (27%)	6
Пазарджик	36 736	6 930 (19%)	10
Перник	19 006	1 524 (12.5%)	0
Плевен	40 199	5 060 (12.5%)	4
Пловдив	77 129	10 315 (13.4%)	5
Разград	21 776	2 068 (9.5%)	0
Русе	34 147	3 113 (9%)	2
Шумен	29 008	4 063 (14%)	5
Силистра	17 076	1 922 (11.3%)	5
Сливен	29 492	5 645 (19%)	5
Смолян	22 443	231 (1%)	0
София-град	146 526	2 405 (1.7%)	6
София-окръг	31 290	5 192 (16.6%)	6
Стара Загора	50 209	7 228 (14.4%)	6
Търговище	19 099	3 122 (16%)	6
Варна	59 691	7 259 (12%)	4
Велико Търново	37 620	3 238 (8.6%)	3
Видин	15 154	2 735 (18%)	2
Враца	29 248	4 802 (16.4%)	1
Ямбол	20 212	2 972 (15%)	4
ОБЩО:	1 007 544	106 166 (10.5%)	106

РОМСКИ ОБРАЗОВАТЕЛЕН ФОНД

Целта на на Ромския образователен фонд е да допринесе за премахването на разликата в образователните постижения на роми и нероми, чрез стратегии и програми да подкрепя качествено образование за ромите, в това число десегрегацията на образователните системи. Ромският образователен фонд бе създаден в рамките на Десетилетието на включването на ромите. Затова той споделя и целите на Десетилетието.

Roma Education Fund
Váci Str. 63
1056 Budapest ⇔ Hungary
Telephone: +36-1-235-8030
Fax: +36-1-235-8031
E-mail: info@romaeducationfund.org
www.romaeducationfund.org